

REAL ACADEMIA GALEGA

DE MANUEL MARÍA A FERRÍN:
A GRANDE XERACIÓN

DISCURSO LIDO
O DÍA 22 DE ABRIL DE 2006,
NO ACTO DA SÚA RECEPCIÓN,
POLO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON

DARÍO XOHÁN CABANA YANES

E RESPOSTA DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON

XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN

A CORUÑA
MMVI

86 31073

REVISTA DE LA ACADEMIA DE LA LENGUA

1953, 1954

DE MANUEL MARÍA A FERRÍN: N.
A GRANDE XERACIÓN

MANUEL MARÍA A FERRÍN

MANUEL MARÍA A FERRÍN

MANUEL MARÍA A FERRÍN

A CORUÑA
1954

REAL ACADEMIA GALILEA

1805, 297

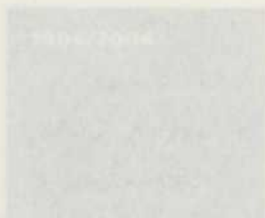
DE MANUEL MARÍA A FERRÍN:
A GRANDE XERACIÓN

DISCURSO LIDO
O DÍA 22 DE ABRIL DE 2006,
NO ACTO DA SÚA RECEPCIÓN,
POLO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON

DARÍO XOHÁN CABANA YANES

E RESPONSA DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON

XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN

Depósito Legal: VG-371-2006

I.S.B.N.: 84-87987-82-8

© REAL ACADEMIA GALILEA, 2006

Proceder: Editorial Galaxia, S.A.

Impresión: Obrador Gráfico, S. L., Polígono Industrial do Reballón, 32-D (Lugo) - MOZ

A CORUÑA
MMVI

R. 28435

RAG, 2006

O solemne acto académico no que foron lidos os dous discursos recolleitos
no presente volume celebrouse o día 22 de abril de 2006
no Salón de Actos da Real Academia Galega.

I.S.B.N.: 84-87987-65-6

Depósito Legal: VG-372-2006

© REAL ACADEMIA GALEGA, 2006

Produción: Editorial Galaxia, S. A.

Impresión: Obradoiro Gráfico, S. L., Polígono Industrial do Rebullón, 52-D (Puxeiros) - MOS

REAL ACADEMIA GALEGA

DE MANUEL MARÍA A FERRÍN:
A GRANDE XERACIÓN

DISCURSO LIDO
O DÍA 22 DE ABRIL DE 2006,
NO ACTO DA SÚA RECEPCIÓN,
POLO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON

DARÍO XOHÁN CABANA YANES

E RESPOSTA DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON

XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN

A CORUÑA
MMVI

REVISTA DE LA ACADEMIA DE LA LENGUA

DE MANUEL MARIA A. FERRIN
A GRANDE XERACION

INDICE
I. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
II. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
III. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
IV. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
V. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
VI. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
VII. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
VIII. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
IX. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION
X. LA LINGÜÍSTICA EN LA XERACION

Excelentísimo señor Presidente,

señoras e señores académicos,

amigos e amigos:

DISCURSO

DO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON

DARÍO XOHÁN CABANA YANES

Non hai nin p... de ser admitido nesta Corporación onde Eduardo Pondal, Curros Barriquet e Manuel Murguía, este último incluíndo no seu corpo pequeno e na súa grande alma a memoria sagrada de Rosalía a Fundadora, centraron gran parte dos seus esforzos, inventando con outros de menor estatura mais de igual corazón este ser vivo que pasou pola saúde e pola enfermidade, pola escuridade e pola luz, polo desvelo e polo cansa, que unhas veces viviu a outras sobreviviu, que superou dificilmente unha noite de pedra que semellaba orzón, que ingressa no máxico coma un facho simbólico e coma un lume vivo para ilustrar e defender e promover esta lingua que me enche a boca enternecidamente.

As catro grandes sombras que convocoo son os pés dun cabalo que segue galopando un século despois, e agora máis cá nunca vigoroso. Asista desde fóra, co sorriso cheo de gozo e con infinita aplauso, á peripecia da Academia nestes últimos anos, ó camiño ascendente que baixo a presidencia de don Paco del Riego comezou a acadar máis altos cumes desde onde alumar o noso mundo. Se me permite Rosalía, Murguía, Curros e Pondal estivesen conoiscos, diríanlle a don Paco con todo o seu dereito o mesmo que eu lle digo con certo abalo de confianza: "Moi ben feito, rapaz!"

Non hai honra maior para un escritor galego ca estar aquí con vós agradecido a chamada de todo corazón. Sou o máis humilde obreiro. Dizei, contra costume, que creo ser dúas máis, os dúos insuficientes, pero non desprezables: teimosía e traballo. Contaxiámonos talvez un académico que agora forma xa nos aces fríos da gloriosa compañía de inmortais que inventou Castiño no seu discurso derradeiro: Xosé María Álvarez Blázquez. Catro anos boiri día por día naquelha escola literaria e editorial da rúa Pi i Margall, como agora se chama novamente, como el lle chamaba sempre aínda, ignorando eu negando a topo-

DISCURSO
DEL ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON
DARÍO XOHÁN CABANA YANES

Excelentísimo señor Presidente,
señoras e señores académicos,
amigas e amigos:

Non hai nin pode haber honra maior para un escritor galego cá de ser admitido nesta Corporación onde Eduardo Pondal, Curros Enríquez e Manuel Murguía, este último incluíndo no seu corpo pequeno e na súa grande alma a memoria sagrada de Rosalía a Fundadora, centraron gran parte dos seus sonhos, inventando con outros de menor estatura mais de igual corazón este ser vivo que pasou pola saúde e pola enfermidade, pola escuridade e pola luz, polo desvelo e polo sono, que unhas veces viviu e outras sobreviviu, que superou dificilmente unha noite de pedra que semellaba eterna, que ingresa no milenio coma un facho simbólico e coma un lume vivo para ilustrar e defender e promover esta lingua que me enche a boca enteira.

As catro grandes sombras que convoco son os pés dun cabalo que segue galopando un século despois, e agora máis ca nunca vigoroso. Asistín desde fóra, co corazón cheo de gozo e con íntimo aplauso, á peripecia da Academia nestes últimos anos, ó camiño ascendente que baixo a presidencia de don Paco del Riego comezou a acadar máis altos cumes desde onde alumar o noso mundo. Se neste intre Rosalía, Murguía, Curros e Pondal estivesen connosco, diríanlle a don Paco con todo o seu dereito o mesmo que eu lle digo con certo abuso de confianza: "Moi ben feito, rapaz!"

Non hai honra maior para un escritor galego ca estar aquí con vós; agradezo a chamada de todo corazón. Serei o máis humilde obreiro. Direi, contra costume, que creo ter dous méritos, os dous insuficientes, pero non desprezables: teimosía e traballo. Contaxioumos talvez un académico que agora forma xa nas aces frías da gloriosa compañía de inmortais que inventou Castelao no seu discurso derradeiro: Xosé María Álvarez Blázquez. Catro anos botei día por día naquela escura librería e editora da rúa Pi i Margall, como agora se chama novamente, como el lle chamaba sempre aínda, ignorando ou negando a topo-

nimia urbana do franquismo. Eu era moi rapaz, e non sabía o que aprendía. Mais aquela semente, aínda que lenta en xermolar, acabou rebentando. Se algunhas veces emprendín traballos de certo folgo e certa dimensión, coma aqueles que estimo sobre todos, as miñas traducións de poesía, non fixen máis ca pór en práctica o exemplo do Xosé María. Quero lembralo aquí, tamén, porque naquelas tardes de camaradaxe, despois da xeira corrixindo probas ou facendo paquetes man a man, con algún branco do Condado ou algún tinto de Beade entre nós, nas tabernas do Armando ou do Camilo, Xosé María daba por sentado que eu sería académico algún día, e moito antes de tempo fixo nacer en min a arela que agora me cumprides. Non sei como o sabía el!

Agradezo a chamada; e a miña gratitude faise máis fonda aínda, mesturada coa dor, por térdesme elixido para ocupar a cadeira que vagou por morte de Manuel María. Manuel María apadriñou a miña entrada na República das Letras. El foi quen me guiou e me axudou, quen aturou as miñas cousas de rapaciño toleirán, quen me deu mesa e cama e leguas de conversación na súa casa en Monforte, e leguas de viaxe e compañía e ilustración polos camiños de Galiza, polas vilas e aldeas e cidades que tanto amou o seu desmesurado corazón. El foi quen editou o meu primeiro libro. El foi o meu padriño, e non só literario: tamén o foi cando casei. Manuel María foi para min, que son o primoxénito dos meus irmáns de sangue, o meu irmán maior; e vós, sabéndoo, xenerosamente, con xentileza conmovente, chamástesme a ocupar a súa cadeira, tal como antigamente o irmán máis novo era chamado nalgúns sitios a ocupar o lugar do vinculeiro cando o maior morría.

E así estou agora diante vós co corazón transido, nesta cidade da Coruña que Curros amou tanto: *ouh meiga cibdá da Cruña...!*; que Pondal amou tanto: *se non for na Ponte-Ceso, sepultádeme na Cruña...*; que Rosalía dixo: *tomba mellor que aquí atopou n'achara sinón dos seus antre o amoroso abrigo*; cidade de Murguía, que a louvou tantas veces: *xúntanse nela felizmente as claridades do sur cos ceos sombríos do norte...* Cidade de Luz: cidade de Lucas Labrada, de Cornide e de Pardo de Andrade; cidade de Porlier e de Xoana de Vega; cidade de López Cortón, dos Xogos Florais de 1861 e do Álbum da Caridade; cidade d'*O vello do Pico Sagro*, o primeiro periódico escrito en galego; cidade que corou vivo a Curros Enríquez e lle ergueu morto o maior monumento que a soberbia poética puidese concibir; cidade da Biblioteca Gallega de Fernández Latorre e de Martínez Salazar, da Cova Céltica e dos Carrés, de Marcial del Adalid e de Castro Chané, de Florencio Vaamonde e de Manuel Lugrís, de Pérez Costales e de Nóvoa Santos, de Ánxel Casal e de María Miramontes, da Editorial Lar, da Editorial Nós; ci-

dade editora de Curros, de Pondal, de Murguía, de Castelao, de Cabanillas, de Manuel Antonio, de Amado Carballo, de Otero Pedrayo, d'A Nosa Terra e da revista *Nós*; cidade da Academia, cidade das Irmandades da Fala, cidade republicana e libertaria e galeguista; cidade de Galán Calvete, "folla de chuchamel", en quen Emilio Pita simbolizou a mocidade mártir; cidade de Roxelio Caridad Pita, aquel bo xeneral, en quen eu quero ver o símbolo da senectude máis leal.

Hai sesenta anos, un mozo de Roás chegou á Coruña; era un labrador que facía o servizo militar no exército de Franco, e facíao con noxo, pois toda a súa familia fora da Frente Popular. Moitos anos despois, o seu fillo máis vello, que ós once anos foi estudar a Lugo, cando volveu á casa dixo en plan moi imbécil unhas palabras en castelán, e sendo reprendido, preguntou por que tiña que falar en galego. "Porque nosoutros o falamos sempre", respondeule aquel home; e despois contáballe a miúdo, para afirmalo na fidelidade, como na Coruña, a gran cidade, se falaba máis galego ca en Lugo e na Feira do Monte, e os comerciantes e os burgueses e as xentes estudadas, e incluso moitas señoritas, *meniñas da Cruña de amabre despexo*, case igual cós obreiros e cás xentes do mar. Aquel home morreu hai catorce anos; chamábase Ricardo Cabana Ben, e o seu fillo está agora diante vós nesta cidade da Coruña, onde a lingua galega se arrecada, se esbarga e se renova disposta a conquistar a vida, disposta a vivir mil primaveras, mal que lle pese a Franco e ós que con el a odian, mal que lle pese a aquel Millán-Astray, fillo espurio da Coruña, de quen ti nos contaches, señor Presidente da Academia, como ousou profanar a praza da María Pita de Florencio Vaamonde e Lorenzo Varela co seu berro feroz de can doente que me horroriza repetir: *Muera el nacionalismo separatista! Viva la muerte!*

Perdoádeme; tantas cousas quería dicir un nun día longamente soñado. Sinto que estou no templo augusto da lingua do meu sangue proletario, no obradoiro sagrado onde serei obreiro, o máis disciplinado obreiro, co orgullo dunha estirpe de labradores e artesáns que me fai estimar as miñas limitadas condicións, que son por xunto as do artesán que adquire habilidades a pór de practicar o oficio, coma meu tío Antonio coa garlopa e coa trencha, coma meu tío Francisco coa allerga e co rebocador, coma meu tío Euloxio co barquín e coa ingre, coma meu pai con toda ferramenta que lle chegara ás mans. Así facemos nós a patria libre, así poñemos nós a nosa pedra no fermoso edificio da dignidade nacional, así sementamos nós a vida.

Debo cumprir obriga estatutaria facendo unha louvanza do meu predecesor; e nunca tal obriga foi cumprida, diso estou ben seguro, con tanta devoción. Quixera empregar toda a elocuencia en convocar a sombra ilustre do que foi meu amigo, meu camarada e irmán maior; pero por moito que me estenda, nunca daría dito o que Manuel María foi para min, nin tampouco o que foi para a causa da lingua e de cultura en que nós militamos, para a causa da nación galega que tanto amou e tanto iluminou. Confórta-me, así a todo, pensar que todo o meu discurso vai redundar no seu louvor, pois con xustiza o nome seu titula a materia que escollín, e que case escollín porque non pode ser tratada sen falar del continuamente.

Direi polo de agora que a obra de Manuel María, e xa o deixei escrito en moitos sitios, está destinada a vivir sempre mentres viva a súa lingua, mentres viva a nación que chamamos Galiza. E dentro desa obra, a poesía, a gran poesía do Manuel, é a faceta máis brillante dunha pedra senlleira e multiforme. O teatro, o relato, o xornalismo literario, a conferencia e o discurso, son pezas importantes do vulto literario do meu mestre; ás veces acertou con plenitude, especialmente no teatro, e quizais máis aínda nos artigos que están reclamando colectáneas coma as que se fixeron de Cunqueiro ou de Otero Pedrayo. Pero é na poesía onde o Manuel voou até os máis altos cumes, coma Pena Rubia ou Piapáxaro, que sobrancean a meseta que outros, extensamente, conformamos. Non citarei máis ca defuntos: Manuel María está nun mesmo firmamento con Novoneyra e Celso Emilio, con Aquilino e Díaz Castro, con Pimentel e con Cunqueiro, con Cabanillas, con Manuel Antonio, con Rosalía, Curros e Pondal.

Non negarei, levado polo amor, que entre os poemas de Manuel María hai moitos prescindibles que nada engaden á súa gloria; mesmo hai libros enteiros —enteiros non: sempre hai algo que brilla— que non chegaron a gustarme nunca. Así llo dixen unha vez, indo de Fene a Lugo, a risco de mancalo. Mais sería inhumano que nunha obra tan descomunal non houbera caídas. A poesía enteira de Manuel María abrangue mil quiñentas páxinas e corenta mil versos; é moito máis extensa aínda cá de Ramón Cabanillas. En Cabanillas encontramos centos de versos débiles e ineptos, e mais considerámolo, e con moita razón, como un gran poeta. Algúns incluso afirman, eu non me conto entre eles, que o Noriega Varela era tamén un gran poeta, coa súa obriña breve e preguiceira onde máis da metade dos poemas son pura retórica prosmeira. Por iso é ben estraño que nun tempo, que felizmente xa debeu pasar, houbera tanto crítico e tanto autor de manual negándolle ó Manuel o pan e o sal. E podía estrañarme máis aínda que algúns dos poetas do meu tempo, e sobre todo algo máis novos, caesen na

fonda estupidez de lanzarlle ó Manuel tan duras frechas de negación e de desprezo. Ese tempo pasou, este si certamente, e algúns poetas que o brasaron xa prefiren louvalo. Pero do mesmo xeito que non me estraña que hoxe o chufen, non me abraia tampouco que algúns o posfazaran onte: ás veces aparece entre nosoutros a tentación mimética de rachar co pasado e de matar o pai, imaxinando que as literaturas son todas iguais e a mesma cousa, intentando unha ruptura xeracional cada dous ou tres anos, coma se a poesía se movese por quintas militares, e ignorando ou querendo ignorar que o poeta máis novo e máis moderno que hoxe alenta entre nós acaba de facer sesenta e sete anos.

Manuel María foi un precursor, e isto díxoo Ferrín ó darlle a benvinda na Academia. A súa obra é multiforme en todos os xéneros; pero ademais foi o primeiro en moitas grandes ocasións. Foi o primeiro escritor novo que publicou un libro despois da guerra: *Muiñeiro de brétemas* en 1950. Foi o primeiro escritor novo que publicou un libro narrativo: *Contos en cuarto crecente e outras prosas* en 1952. Coincidiu con Franco Grande publicando en 1957 o *Auto do mariñeiro* que, aínda sendo de menor empeño, comparte con *Vieiro choído* a mesma condición inaugural impresa no xénero dramático. Dos seus *Documentos personaes* tense dito que preludian en parte o Celso Emilio da *Longa noite de pedra*. Xa en 1968, *Os soños na gaiola* é un libro principal inmerso na primeira gran xeira da literatura de intención infantil, na que figuran Xohana Torres con *Polo mar van as sardiñas*, Bernardino Graña con *O león e o paxaro rebelde* ou Carlos Casares con *A galiña azul*.

A condición de precursor é historicamente importante, pero esteticamente pode selo ou non selo: Xoán Manuel Pintos Villar foi certamente un precursor, pero un pobre poeta, e Marcial Valladares, o primeiro novelista galego, é só lexible por curiosidade. No caso de Manuel María, xúntase a condición de precursor da xeira en que hoxe estamos coa calidade literaria. Libros coma *Morrendo a cada intre*, *Advento*, *Terra Chá*, *Mar maior*, *Versos pra cantar en feiras e romaxes*, son cousas redondas e perfectas coma esferas de luz, que xa en 1970 definían un grande.

Digo *Morrendo a cada intre*: é un libro escrito nunha noite, é case un único poema dun rapaz anguriado de vinte anos que é visitado por un anxo negro e estoupa nunha salmodia de eficacia expresiva arrepiante; é un libro fermosísimo e terrible, un libro espantoso e rompedor, cunha brutal autenticidade sentimental que quizais non se vira en lingua galega desde *Follas novas*.

Digo *Advento*, e acórdame que *Advento* recibira en Bos Aires o premio Castelao de poesía do ano 1951. É, pois, tamén un libro dun poeta moi novo, e fico fascinado pola absoluta perfección do verso libre, no que as

palabras van caendo coma se o idioma as destinase desde o abrente dos tempos a estar xuntas, e non obstante nunca se xuntasen. Teño para min que *Advento* é irmán de *De catro a catro*, de *Nimbos* ou da *Profecía do mar*: quero dicir, é un deses libros que se impoñen na súa totalidade como obxectos poéticos perfectos.

Terra Chá, ben sabedes, foi medrando en volume de edición a edición. A primeira, a do 1954, é o libro que eu prefiro ler, conciso e espido, elemental. Está na liña de Noriega e de Xosé Crecente, un pouco de Aquilino, mais tamén chouta nel un Amado Carballo máis severo, e se non me equivoco, un rastro xa de Francis Jammes, poeta moi querido polo Manuel María. Pero no fondo case todo é novo: a súa e miña terra está nel toda, e se o poeta cría seguir mestres equivocouse moito, pois chegou máis alá. Certos poemas deste libro —coma tal o primeiro— sonvos Manuel Antonio terra adentro, por máis que a rima nos traspinte a vista se ollamos distraídos.

En *Mar maior* conflúen ríos de máis diversas augas: é un libro de aluvión que recolle poemas de dez anos ou máis. Nalgúns versos resoan as angurias de *Advento*; noutros está o amor cumprido, o amor sereno e conxugal; noutros, en fin, latexa a patria con reflexión cordial e remansada, pois tal vai sendo o asunto principal do canto, chámese Rosalía ou don Henrique o Navegante. Direi tamén que *Mar maior* contén unha das máis fermosas elexías que xamais se escribiron en galego: *Carta a Luís Pimentel*.

Os *Versos pra cantar en feiras e romaxes* son outro libro, case estou seguro, escrito todo xunto, dun pulo e á mantenta: o mesmo ca *O divino sainete*. E poño a comparanza adrede, non porque os dous libros se parezan, que algo si se parecen, senón porque os dous nacen da carraxe. O que é en Curros poema narrativo é no Manuel María colección de panfletos e dicitrios; pero o espírito é o mesmo. E a forma, ben mirada, tamén parece equivalente. Do mesmo xeito que as triadas do *Sainete* nos abraian e arrastran ladrando, mordendo e rindo cunha cadencia inexorable, a perfección formal dos *Versos pra cantar...* é tamén asombrosa: xamais a rima bufa e a polimetría chocalleira se usaron con máis sabedoría. E da mesma maneira que o *Sainete* pon toda Galiza en oito cantos, o libro de Manuel María é totalizador na súa brevidade.

A torrencial actividade literaria do Manuel nos trinta e cinco anos que viviu despois da publicación dos *Versos pra cantar en feiras e romaxes*, en grandísima parte mesturada coa loita partidaria e cívica, deu lugar a unha serie de libros algunhas veces desiguais, pero sempre esmaltados de soberbios poemas e fragmentos de valor absoluto. Algúns destes libros están feitos dun só poema desmedido, coma o *Informe pra axudar a al-*

cender unha cerilla, que me parece extraordinario e fulgurante. Poemarios de forte unidade coma *Poemas da labarada estremecida*, *Oráculos para cabaliños do demo* ou *A primavera de Venus* conteñen textos líricos dunha beleza única. No *Compendio de orballos e incertezas* hai, entre outras cousas memorables, unhas *Parábolas para sementar á beira dunha fonte* nas que volve agromar un Manuel María cantareiro, suavemente melancólico, en cuadras ao gosto popular que envexaría aquel lanzal poeta revolucionario que se chamou José Martí. E os *Poemas ó outono* e os *Sonetos á casa de Hortas* conteñen esenciais de saudade, persoal e de estirpe, que non se poden ler sen arrepió.

Deixo á parte tantas cousas, para non caer na desmesura, que o meu eloxio fica pálido. Non falarei das obras dramáticas, coas que Manuel María contribuíu dunha maneira importantísima á formación do corpus do noso teatro nacional. Non falarei da súa narrativa, que xulgo menos transcendente, pero que ten altos momentos. Non falarei dos seus artigos, ó pé de mil quiñentos, que son unha gran crónica da cultura galega —no senso máis amplo da expresión— durante medio século; e que son de por parte unha preciosa guía sentimental da nosa Terra, coma Otero Pedrayo. Non falarei tampouco, polo menos agora, da súa actividade como editor heroico nas coleccións Xistral e Val de Lemos. Non falarei da súa honestidade insubornable, da súa integridade, da súa bondade ilimitada. Nin falarei, porque iso é xa imposible, do seu maxisterio persoal, cultural e político, que deixou fondas marcas en tantos homes e mulleres, e que foi unha parte non pequena da historia da Galiza do seu tempo.

Manuel María dixo moitas veces, cunha modestia defensiva: “Non sei se son poeta, só sei que escribo versos”. Agora, se estivese aquí, podíamos dicirlle: non só fuches poeta, senón que es un dos grandes. Na túa obra inmensa, ás veces descoidada, ás veces con caídas, contense un núcleo de ouro, que aínda se esburgamos esas partes onde toqueneabas coma Homero, é un enorme tesouro multiforme chamado a perdurar na memoria da nación, e chamado a medrar e levedar e a seguir operando na construción inacabable desta catedral, ou por mellor dicir desta cidade, que chamamos Literatura Galega, primeiro territorio liberado que ti contribúches tanto a definir e a organizar na súa independencia. Unha bisbarra da Nación, a Terra Chá que tanto amaches, ficou para sempre unida co teu nome, e o teu nome con ela, coma Pondal con Bergantiños; pero toda a Nación te ten por seu. Fuches poeta, mais non só; fuches poeta nacional, se alguén ten merecido tan glorioso apelido. E para min fuches sempre a luz que máis ameí, o amigo certo en todo tempo, o meu padriño na litera-

tura, e o meu padriño naquel día de vento louco no Morrazo, cando casei cunha rapaza de Beluso que me acompaña aquí, que até me trouxo aquí, deixádemo dicir, a onde se non non chegaría, tantos anos despois, tanto camiño andado, tantos amigos xa enterrados...

* * *

Entro xa na materia, non sen certo temor a que a Academia considere algunhas das cousas que direi como ousadías ou inepcias. Aquí, *tra coto tanto senno*, ante moitos que saben máis ca min, sinto que pode parecer que lles levo a contraria, polo menos en parte, a algúns dos que estudaron e sistematizaron a historia da nosa literatura, e mesmo a algúns dos seus protagonistas. Talvez algunhas das contradicións só sexan aparentes; de calquera maneira, non pretendo eu de ningún xeito defender coas armas da análise e da crítica un sistema alternativo, cousa que iría alén das miñas forzas, senón presentar unha visión persoal que se me foi impoñendo ó longo de moitos anos de reflexión, unha reflexión por outra banda nada sistemática e si en gran maneira impresionista.

Así, o meu discurso será quizais decepcionante, porque tan só direi cousas máis ca sabidas, coa intención de causar ou de transmitir unha impresión. Cousas sabidas e trilladas, quizais en parte moi pequena vistas doutra maneira, pero que pouco cadran co esperable nun electo académico, que debía mostrar, ou sequera finxir, erudicións máis fondas.

Nunha perspectiva histórica de períodos longos, paréceme que a Literatura galega moderna se pode percibir como constando de varios ciclos, que abranguen cada un varias das unidades, máis ou menos unitarias e nidias, chamadas xeralmente xeracións, ou promocións; preferiría, para estas miúdas divisións, fundadas en idades ou escolas de xénero, o segundo dos nomes.

O concepto usual de xeración, por outra banda, parece difícil de aplicar universalmente. Ás veces hai movementos que admiten moi ben ese nome, ou calquera outro nome que suxira unidade, coma tal a xeración de 1870 en Portugal, ou a do 98 na España castelá; mais a esta había que quitarlle polo menos un Valle-Inclán, e entón xa parece menos claro; ó mellor é só un grupo, e ó mellor nin sequera. En Francia houbera claramente unha xeración romántica, xurdida na década de 1820. Mais que facemos con Balzac, ou con Stendhal, ou co Gautier que é parnasiano? Talvez fose mellor falar de escolas, de grupos ou de movementos, ou onde non de individuos, xa que poucas cousas hai máis solitarias cá creación literaria en canto arte.

Ora ben, na nosa literatura hai factores que non existen noutras, ou non existen tanto. Ó non se tratar dunha realidade herdada e case de aspecto natural, senón dunha invención voluntarista e contra a corrente asoballante dos feitos consumados, esta empresa colectiva, tan consciente de selo, está necesariamente chea de significado político, e ten a política, no senso verdadeiro da palabra, na raíz do seu devir. Por iso a literatura galega ten unha historia moito máis orgánica ca outra calquera das literaturas que consideramos normais, literaturas con estado, xurdidas hai séculos e evoluíndo a miúdo con graves problemas e conflitos, pero sempre amparadas polo feito de que a base fundamental da súa existencia —a existencia da lingua— non se ve discutida ou ameazada. O escritor en galego non puido xamais ser apolítico; se un escritor galego se pretendía alleo á política, escribía comodamente en castelán. Escribindo en galego, xa tomaba un partido, e atopábase inmenso nunha seita que, por moitas disputas teolóxicas que houbera entre os sectarios, adoraba polo menos un deus común. Ademais, os escritores das nacións sen estado acaban investíndose, ou sendo investidos, con razón ou sen ela, dunha certa función sacerdotal, de intérpretes da nación, de creadores da nación consciente: desta función están ben sabedores non só Pondal, senón tamén Curros Enríquez, que a define implicitamente n'*O divino sainete* e mais no poema *O Ciprianiño*. O sacerdocio é sempre colectivo, aínda que algúns sexan pontífices e outros sexamos simples acólitos; incluso o bardo vagabundo que se comprace na soidade pertence á confraría.

Así, os actores da literatura galega moderna, construída contra un estado uniformista e ás veces duramente represor, tiveron sempre unha cohesión moi forte; e nesta andaina literaria, na súa difícil progresión, percíbense claramente unhas grandes xeiras diferenciadas, que para min son tres até o de agora, ou mellor dito, até hai un pouco. Talvez o termo "xeración" non sexa o máis axeitado para chamarlles a estes ciclos; pero así a todo a palabra ten unhas connotacións orgánicas, un sentido de estirpe, que a fai grata para nós, que nos consideramos fillos, netos, bisnetos, daqueles que inventaron o artefacto.

O primeiro ciclo, despois dunha prehistoria que arrinca do P. Sarmiento e na que figuraron os primeiros balbucíos de escrita en galego nados a miúdo á calor das loitas políticas, e despois dunha protohistoria marcada polas figuras senlleiras de Pintos e de Añón e mais polo *Álbum da Caridade*, ábrese simbolicamente cos *Cantares gallegos*, aínda que non calla dun xeito real até os anos de ó redor do 80, coa saída d'*O tío Marcos da Portela* e a sucesión de *Espiñas, follas e frores*, *Aires da miña terra*,

*Follas novas, Saudades gallegas, Rumores e Queixumes dos pinos, O divino sainete...*¹ Rosalía, Curros e Pondal dominan canto queda de século, e aínda un pouco máis, nas nosas letras, xunto, naturalmente, con Murguía, sobre unha constelación de figuras literariamente menores entre as cales a máis influínte foi o activísimo Lamas Carvajal. Escritores de menor idade súmanse, xaora, á obra; pero a vida literaria parece desenvolverse sen rupturas nin cambios cualitativos até ben entrado o século XX: Lamas morreu en 1906, Curros en 1908, Pondal en 1917, Murguía, o Patriarca, en 1923. A culminación simbólica desta etapa, que na política é substancialmente a época do rexionalismo, ou do protonacionalismo, sería a fundación desta Academia cuxo primeiro centenario celebramos agora, pero que xa empezara a ser pensada había ben vinte anos.

Ó meu xeito de ver, nesta xeira entrarían claramente escritores coma Galo Salinas, Florencio Vaamonde, Manuel Lugrís Freire, Aurelio Ribalta, Eladio Rodríguez González, Francisco Álvarez de Nóvoa e moitos outros do seu tempo. Ben comprendo que a diferenza de idades, de corenta anos entre Murguía e Nóvoa, parece algo excesiva para falar de xeración, e iso aínda que non lle fagamos caso a Ortega, que se non me equivoco pontificaba ritmos de quince anos; pero quero lembrar que xa en 1928 o propio Risco pensaba máis ou menos coma min e xuntaba os que eu xunto. É verdade que a Escola Formalista é un feito indisputable; pero é tan só unha escola estética, e o que a inventou foi Pondal, e as manifestacións dos seus discípulos aconteceron principalmente en vida del. E aínda que o son do rubro sexa tentador, os escritores de Antre Dous Séculos carecen de textura diferencial, e non se apartan case dos tres mestres grandes, ou dese mestre pequeneiro que foi Lamas; só na prosa, con Pérez Placer e mais con Nóvoa, parece haber algunha innovación.

Nin sequera o chamado Desastre do 98, que polo visto tanto preocupou nos escritores españois, parece que abalase nada nas nosas letras², agás se acaso pola dor da volta dos soldados tolleitos e doentes. Ós españois doíalles o imperio; ós nosos avós —avós como escritores— quizabes lles doese máis a sangría anterior: despois de todo, podíase seguir emigrando a Cuba, e non había que morrer aló baixo o machete dos mambís. A gran sacudida

1. Desde o punto de vista do prestixio da lingua, non parece menos importante a grande antoloxía *El idioma gallego* de Antonio de la Iglesia, publicada en 1886, que inclúe xa unha selección do Cancioneiro medieval.

2. Falo da literatura, non do xornalismo que puideron facer profesionalmente os escritores. Como escritor, un soe escribir o que lle reina; como xornalista, iso é conforme e aseguno.

foi máis tarde: a xeira solidaria, con Lugrís dando mitins en galego e con Cabanillas escribindo himnos, a masacre de Oseira, o durísimo combate agrario que esperta naquela pequena burguesía ilustrada e con conciencia de país —como agora se di— o soño labreguista chamado a ser unha parte tan importante do edificio ideolóxico da segunda xeira. Todo isto había confluír co abalo da Guerra do 14, na cal, entre outras cousas, se estaba a decidir o rompemento dalgúns imperios e a autodeterminación e independencia de non poucas nacións.

Pero até este intre, os escritores galegos parecen inmersos no mesmo mundo, nas mesmas preocupacións e na mesma ideoloxía básica respecto da literatura. Contra o final do ciclo, o discurso iniciado polos grandes fundadores estaba, non direi esgotado, pero si empantanado: no político, si, pero aínda máis no estético, pois a carencia de grandes figuras, a seca de xenio literario, a repetición e a trivialización do discurso, tiñan que producir unha sensación de desalento.

Así, cen anos despois paréceme difícil poñer derregos claros nese longo período de medio século: o que na fin das contas queda en pé é que houbo Rexurdimento, que despois dos cinco grandes libros hai cousas estimables pero nada que brille en comparanza, e que as distincións entre esa xeira literaria, á parte da de bos, regulares e maos, son as que se poden facer entre iniciadores e epígonos.

Ora ben, moitos destes epígonos anuncian primeiro e participan despois, sequera sexa nun segundo plano, no seguinte ciclo. A actividade adulta abrangue un tempo natural duns cincuenta anos; esta trivial constatación parece militar contra os intentos máis teimosos de reducir a historia literaria —ou calquera historia— a unha sucesión de xeracións.

* * *

O segundo ciclo iníciase, tal e como eu o vexo, dun xeito simbólico e asemade práctico, coa fundación das Irmandades da Fala, a primeira delas nesta cidade en maio de 1916, nos locais da Academia. Esquecendo as contradicións que non parecen pertinentes agora, e simplificando un pouco unha realidade sempre multiforme, a aparición das Irmandades representa politicamente a superación do rexionalismo, cara ó nacionalismo nun senso máis estrito. Na concepción organizativa, polo menos en potencia, constitúen un paso adiante formidable: xa non somos covas célticas de intelectuais, senón unha estrutura territorialmente complexa e vocacionalmente de masas. E na literatura, na cultura, as Irmandades van representar a tensión

colectiva cara ó monolingüismo, cara á narrativa xa iniciada pero aínda en cueiros, cara a un teatro en parte aberto a experiencias de fóra —Irlanda foi a gran referencia— que superase o folclorismo, ou se cadra é mellor dicir o plebeísmo, e cara á prosa de ensaio na lingua nacional e cun carácter nacional, fundada nun esforzo colectivo e coidadosamente programado. Outra cousa parece enormemente significativa: os membros da primeira xeira escriben xeralmente as súas cartas privadas en castelán; os desta, en galego. O nacionalismo cultural é aínda máis claro có político: o idioma pasa a ser o centro ideal de toda acción, na Asemblea de Lugo proclámase a soberanía estética da nación galega, e as editoras nidiamente orgánicas Céltiga, Lar e Nós inauguran a edición programática en galego, en contraste coa etapa anterior, cando a máis importante empresa editora era vocacionalmente bilingüe, ou mellor dito diglósica.

Dicía Blanco Torres en 1929: “O movemento iniciado polas Irmandades da Fala atrae, sobre todo, os estudantes e os mozos con devoción literaria, e por toda Galiza esténdese a emoción nacionalista, unha emoción que abrangue integralmente todos os aspectos da vida galega”. En conxunto, parece evidente que esta nova xeira se diferencia cualitativamente da primeira tanto no aspecto literario coma no político. Ora ben, os puntos de contacto son tamén inequívocos, non só polo feito de fundarse a primeira Irmandade na casa da Academia, senón tamén porque gran parte dos activistas da anterior promoven, intégranse ou apoian estoutra, aínda que en materia estética permanezan en xeral recuados: Francisco Tettamancy —que era só catro anos máis novo ca Curros—, Florencio Vaamonde, Aurelio Ribalta ou Lugrís Freire, “benxamín dos Precursores e evanxalista dos Continuadores”, que aínda había chegar a ser un dos redactores dos estatutos do Partido Galeguista. As Irmandades da Fala son cousa nova, certo; mais non se pode dubidar que estaban desde había tempo prefiguradas no pensamento, por non irmos máis lonxe, de persoas coma o bo Lugrís, ou coma Florencio Vaamonde, que a fins do século anterior escribía prosa didáctico-científica nun galego culto e depurado, ou traducía Anacreonte e Petrarca á nosa lingua con grave empaque formalista. (Traducía Petrarca³, miñas donas e meus señores, e se cadra vós non reparastes que eu, que traducín tanto Petrarca, fun chamado por vós para a mesma cadeira que el ocupou primeiro...) Todo isto é unha das razóns

3. Polo menos o seu soneto “A miña navicela vai pasando...”, de *Mágoas*, é unha versión moi libre e moi fermosa do 189 de Petrarca “Passa la nave mia colma d’oblio...”

que se poderían aducir para afirmar que na literatura galega non houbo rupturas xeracionais propiamente ditas, debido probablemente á conciencia xeral dos escritores de estaren puxando nunha empresa colectiva contra forzas hostís; o inimigo exterior axuda moito a estar unidos, polo menos en parte, aínda que ás veces se produzan controversias ben duras: a de Murguía con Lamas Carvajal, a do grupo de *Nós* ou da ING coa fracción maioritaria da Coruña, a de Rompente con Manuel María...

Direi que me parece moi desaxeitado darlle a esta xeración no seu conxunto o nome de Xeración Nós, disque inventado por Ramón Piñeiro. O grupo inicial da revista *Nós*, véndoo con Risco, Otero e Castelao á fronte, ten unha primacía clara no eido estético, pero o nome resulta restritivo, e hai unha chea de escritores que teñen má cabida nel. Isto foi dito moitas veces, e parece mallar en ferro frío, pero quizais un día se chegue a corrixir unha sinécdoque que fede a sectarismo e a certa falsificación da historia que non é este o intre de tratar. Coido que o chamadoiro de Xeración das Irmandades evita estes problemas e é máis xusto, posto que o espírito xeral das Irmandades informa toda a xeira; e logo, dentro dela, pódense distinguir todos os grupos que sexa conveniente.

Ferrín distingue tamén unha Xeración do 25, pero el mesmo abala a súa caracterización dicindo “decerto, a masa da Xeración Nós é tan poderosa que atrai para o seu centro tanto as figuras de Antre Dous Séculos como as da Xeración do 1925”. O mestre, que despois me pode reprender pola miña ousadía, talvez se sinta tentado a pensar comigo que esta suposta xeración non é tan clara nunha perspectiva xeral e secular; despois de todo, como el mesmo apuntou, os seus integrantes víñanse manifestando tranquilamente n’*A Nosa Terra* e mais en *Nós*. Certamente, a prestancia de Amado Carballo, de Manuel Luís Acuña ou de Bouza-Brey, e sobre todo dun Manuel Antonio —Pimentel, malia ser o máis vello, é sobre todo un poeta da posguerra⁴— sostén a idea dun potente grupo poético que rompe ou renova a tradición dos Fundadores, aquela que Cabanillas —ese grande tan das Irmandades, pero literariamente tan difícil de encadrar nos seus cincuenta longos anos de actividade— continuara con extraordinaria eficacia mais

4. Pero Pimentel xa publicara en 1932, no xornal *Vanguardia Gallega*, tres poemas en galego: formaban parte do libro *Diario d’un médico de garda* que, segundo Vázquez Souza, tiña para editar Ánxel Casal en 1936, e que despois, en castelán, se integrou en *Barco sin luces*. Este é un feito obxectivo, e a afirmación de que *Triscos* e *Sombra do aire na herba* llos puxeron en galego “os seus amigos” non merece moito creto mentres non se demostre con papeis ou con análises lingüísticas e estilísticas concluíntes. A primeira vista, só nun dos poemas de *Sombra do aire...* se nota a áspera man —tradutora ou hipercorrectora?— de Carballo Calero.

con non moita innovación. Pero Manuel Antonio foi unha nova, un estoupido solitario, unha xenialidade única, e os máis quedábanlle moi lonxe. A súa morte temperá gorou a revolución que auspiciaba, e apenas deixou marcas naquel tempo, agás no caso de Cunqueiro; os outros preferían transitar máis ben pola bela facilidade escasamente vangardista que pretendera Amado Carballo. E en canto ó neotrobadorismo, que iniciara Viqueira e xa intentara o gran Pondal imitando a Johán Zorro, está dentro do máis puro espírito culturalista do núcleo da revista *Nós* e do Seminario de Estudos Galegos. En realidade, o neotrobadorismo, supoñendo que existise, é máis ou menos a mesma cousa intencional có formalismo de Vaamonde, só que Vaamonde non coñecía os Cancioneiros como os coñecía Bouza-Brey, e tiña que acudir allures en busca de modelo ilustre.

Por outra banda, cómpre non esquecer que unha cousa é Manuel Antonio, ou Amado Carballo, e outra bastante diferente o que a miúdo se chama “vangarda” en bloque. Algúns dos *cosiddetti* vangardistas, ou *soi-disant* “nueva generación gallega”, probablemente estupefactos pola revista *Alfar* da Coruña e pola Residencia de Estudiantes de Madrid, son incapaces de subtraerse á subalternidade e ó fascinio do sistema español, e bilingüizan ou españolizan fóra de toda idea de nacionalismo político ou cultural. Bos exemplos disto son Euxenio Montes ou Evaristo Correa Calderón, que acabaron onde acabaron. Pero non é que acabasen, é que en parte xa estaban. Na primeira folla do libro de Correa Calderón *Índice de utopías gallegas*, editado en 1929, que recolle artigos polémicos publicados en *El Pueblo Gallego*, hai unha cousa que esnaquiza a imaxe de interese pola construción dunha nova literatura galega que algún deses artigos parecen dar: unha relación das obras que ten para publicar, na que figuran sete en español e ningunha en galego. E en canto a Eugenio Montes, fracasado no seu patolóxico afán de ser o xefe da “juventud gallega”, apenas proclamada a República xa se enfouza de cheo na caverna integrista de Acción Española e arenga hispanidades nauseabundas perante o máis selecto da canalla ilustrada de Madrid.

A revista *Ronsel* pode ser esteticamente todo o importante que se queira, pero é bastante lateral á constitución do sistema literario galego. A Editorial *Nós*, tan claramente orgánica, publicaría os libros de Manuel Antonio, de Manuel Luís Acuña, de Amado Carballo, e mesmo de Euxenio Montes, cando Montes aínda podía ser alguén... E incluso un libriño de Correa Calderón, escritor detestable e poeta absolutamente ilexible que só unha teimosa necrofilia pode reivindicar, non sendo coma un novo Xan da Cova sen a graza do vello. É certo que as contradicións parecen graves, que as polé-

micas son ás veces ásperas, pero tamén o é que os posicionamentos son móbiles, e a Editorial Nós, non a revista senón a empresa toda de Ánxel Casal, veu poñer as cousas no seu sitio cun espírito esteticamente ecléctico que ousaría cualificar como nacional-popular —polo menos en canto á literatura—. Se non houberse ambigüidade coa revista *Nós*, que sempre fai pensar en Risco, con razón ou sen ela, o nome desta extraordinaria empresa editora serviría moi ben para simbolizar a culminación do que prefiro chamar Xeración das Irmandades atendendo ó feito inicial.

Así pois, en perspectiva longa, e máis aínda tendo en conta o conxunto dos xéneros literarios, coido que os da promoción ou grupo poético do 25 forman parte plenamente da gran xeración ou xeira das Irmandades, que ademais parece callar de todo precisamente a partir de 1925, cando se consolida o propio sistema editorial e se recompón en certo xeito a escisión de 1922. Se nalgúns casos a idade biolóxica destes poetas mozos é dúas décadas menor, como escritores en galego son coetáneos case rigorosos de Otero ou de Risco, que despois dunha etapa de costas á nación fan o seu camiño de Damasco no ano 1918 e fundan a revista *Nós* en 1920, só dous anos antes da aparición do manifesto *Máis alá*. Por outra banda Blanco Torres, que por idade é da promoción anterior, foi tamén un poeta intencionalmente vangardista, e Risco xogou a selo. E non hai que esquecer que *Máis alá* foi proferido no contexto da escisión política que culminou na Asemblea de Monforte, a cal tivo tamén unha vertente estética polarizada máis ou menos entre os de *Nós* e o grupo maioritario coruñés. Na calor da polémica, Lesta Meis chegou mesmo a suxerir que o manifesto era obra de Antón Vilar Ponte! Que non o escribira, xaora, pero que certamente tivo algo que ver coa súa saída. Ora ben, a escisión política sería fonda, pero a escisión estética foi moi relativa. Os supostos “órganos da vangarda” publicaban poemas de “vellos” e de “novos”, e incluso nunha mesma páxina van xuntos Noriega e Manuel Antonio, Taibo e Correa Calderón; outro tanto facían nas súas diversas etapas a revista *Nós* e mais *A Nosa Terra*. A editora Céltiga, dun Quintanilla aliñado con Risco, quitaba tamén cousas tan epigonais coma un libro de versos de Eladio Rodríguez ou unha noveliña de Francisca Herrera; e iso que falando desta colección o propio Vilar Ponte lle dicía nunha carta a Manuel Antonio “ao fin ímonos arredando dos vellos nos asuntos e no léxico”.

E eu tamén ousaría incluír na xeración ou xeira das Irmandades aqueles que empezaron a súa actividade despois da fundación do Partido Galeguista e en tempos da República: a xeración do 36 na clasificación ferriniana para os poetas. Morto Manuel Antonio, suavizadas e asumidas dentro do sistema as querelas estéticas, reunificado o nacionalismo, a ta-

refa das letras semella nese intre tan unitaria, ou tan de síntese, coma a política nacionalista. E por outra banda, a idade literaria dos escritores das tres promocións así agrupadas non é tan diferente: as súas primeiras manifestacións en galego ocorren nun espazo de vinte anos escasos. Ademais, moitos dos censados por Ferrín na promoción do 36 non chegaron a callar, e ás veces nin a publicar, no seu tempo natural; de todos eles, o único que tiña unha obra consistente antes do 36 era Álvaro Cunqueiro, e se acaso Aquilino e Carballo Calero. Se non houbera guerra, probablemente chegarían a constituír unha promoción moi sólida, callando coma tal na década seguinte e alicerzando un novo ciclo.

Pero houbo guerra, e perdémola. Algúns foron asasinados, outros colleiron o camiño do exilio, e outros, os máis, quedaron e entraron nun forzoso letargo literario —polo menos en lingua galega— que durou quince anos, e nalgúns casos máis, ou sempre, ata que se foron incorporando a outra xeira da que, gran parte deles, foron tamén sementadores no deserto franquista. Algúns, coma Celso Emilio, terán pouco que ver co clima literario da ante-guerra e integráranse plenamente coas novas promocións; outros, coma Ánxel Fole —esa estraña e atractiva mestura de Otero con Lamas Carvajal—, serán pura continuación, ou mesmo volta atrás; un Álvaro Cunqueiro, solitario, arredista, construírá unha obra xenial ollando o seu embigo, sen facer caso de ninguén, ou disimulando se o facía.

* * *

A bestial represión, ademais de milleiros de vidas e da esperanza republicana, tronzou o desenvolvemento dunha literatura, dunha escrita en galego, que o núcleo áureo dos escritores daquel tempo concibía e practicaba como un artefacto nacional, un territorio poboado por todas as flores da palabra: a poesía, a novela, o teatro, o ensaio en todas as súas formas, e esa cousa importantísima que é o xornalismo serio, no que tanto brillaron. Todo ficou afogado en sangue e en terror, e impúxose o deserto: só o “dialecto” soaba ou se escribía algunhas veces coma unha cousa típica. Seguiuse publicando algo en galego: *O Gaiteiro de Lugo* por exemplo. Os escritores galegos con conciencia de literatura que seguiron na Terra, horrorizados, ficaron en silencio, polo menos na lingua nacional.

É ben absurdo pola miña parte poñerme a falar do que sabedes, señoras e señores académicos, moito mellor ca min. Non obstante, permitídemme dicir que talvez até 1945, que se perdeu definitivamente a guerra —agás para Manuel Ponte ou para o Piloto, pero esa é outra historia—, os

escritores que aquí quedaron soñaban o seu pesadelo esperando que a vitoria aliada nos convertese á fin en vencedores. Penso, pois, que até daquela, ou até que se viu ben que os Estados Unidos imperiais estaban moi a gusto con Franco, case ningún pensou que había que continuar na angueira —á falta da liberación política— de xuntar as ruínas e tratar no entanto de traballar no edificio da literatura tamén no interior. Isto coincidiu tamén, naturalmente, non cunha “apertura do réxime” —tal cousa nunca a houbo, Franco morreu matando—, senón cun tempo no que a Ditadura rebaixaba unhas décimas a súa febre represora para que o amigo americano puidese conseguir que un estado feixista fose aceptado polas democracias occidentais como aliado na guerra contra o comunismo.

Non falarei agora do que pasaba no exilio e na emigración republicana, que é tan ben coñecido, mercé principalmente a tres distinguidos académicos especialistas na materia, Xesús Alonso Montero, Xosé Luís Axeitos e Xosé Neira Vilas. Nada máis lonxe da miña idea ca poñer en cuestión a transcendencia da súa actividade literaria e editorial naqueles anos e despois, sen dúbida unha páxina gloriosa, escrita entre outros por tan nobres homes coma os dous Luíses, o Seoane e o Soto, nin tampouco o valor afoutador, que eu saiba non estudado aínda, dos premios literarios de Bos Aires e dalgún outro lugar de América para os escritores novos polos anos cincuenta. O que sucede é só que me parece que a batalla da literatura deuse e gañouse esencialmente no interior, se cadra en maior grao aínda cá batalla política, que se deu, e se gañou, e se perdeu, tamén esencialmente aquí. Uns fríos datos materiais, que acho precisamente no *Informe dramático...* de Alonso Montero, sosteñen esta afirmación: en 1951 publicáronse doce libros en galego en Galiza e un no exilio; en 1953, oito en Galiza e un no exilio; en 1963, dezaseis en Galiza e dous no exilio; en 1967, vinte e sete en Galiza e dous no exilio; en 1968, cincuenta en Galiza e catro no exilio; en 1970, setenta en Galiza e tres no exilio. Non é que eu seleccione os anos: son os que cita Alonso nesas dúas décadas.

Por outra banda, a literatura son os escritores, pero tamén o público, esencial nun proceso que inclúe e esixe unha relación dialéctica entre os autores e os lectores, por poucos que estes sexan. Ese público existe na nación. A emigración e mais o exilio son, naturalmente, parte da nación, pero son unha parte separada, terriblemente, dolorosamente esgallada da árbore nacional; vive mentres lle dura a seiva; pero despois tende a secar, aínda que é certo que, como sucede con algunhas árbores, algunhas pólas poden prender e dar froitos moi bos.

Falarei, pois, tan só do que pasaba no interior. Os *Cómaros verdes* de Aquilino son o libro que inicia simbolicamente esta xeira, como é ben sabi-

do, en 1947; trátase, segundo me parece, dunha edición de autor disfrazada cun selo editorial; Alonso Montero saberao. Ó ano seguinte aparece a revista *Alba* de González-Alegre; é programaticamente bilingüe, cousa que naquel tempo significaba case o contrario do que significaría agora. Pero non hai editoriais. Entón Celso Emilio dá un paso adiante, e valéndose do impresor poeta Sabino Torres dirixe a Colección Benito Soto, a primeira que editou programadamente libros en galego despois da Guerra Civil: o primeiro deles en 1949, e nada menos ca oito nos dous anos escasos que durou. Os autores son Xosé María e Emilio Álvarez Blázquez, Álvaro Cunqueiro —*Dona do corpo delgado*—, Carballo Calero, Luís Pimentel, Augusto Casas, Manuel Fabeiro, Juan Pérez Creus... e o *Muiñeiro de brétemas* de Manuel María, precisamente por xestión de Aquilino, que foi o primeiro que leu este libro.

O panorama editorial empeza a arrequecerse: Bibliófilos Gallegos publica, tamén en 1949, os *Camiños no tempo* de Cabanillas, e en 1950 *A xente da Barreira* de Carballo Calero; os Álvarez Blázquez crean a Editorial Monterrey, que logo chegaría a ser Castrelos, e que se estrea en 1950 cun libro en galego de Xosé María; un grupo de “vellos” galeguistas, entre os cales se contan dous ricos empresarios lucenses, funda Galaxia, operativa desde 1951. A promoción do 36, ou da República, a de Piñeiro e Celso Emilio, a dos Álvarez Blázquez e de Paco del Riego, é a que leva a iniciativa da constitución deste tecido. Eran “vellos galeguistas”, señoras e señores académicos, quince anos máis novos cós máis novos de nosoutros.

Permitíndeme un inciso: unha historia completa, detallada e multifacética do sistema editorial galego, interior e exterior, desde as orixes até hoxe, sería un gran servizo á comprensión da literatura, e á comprensión da propia historia de Galiza; ademais, os nosos editores, a miúdo tan heroicos e ás veces tan intelixentes, merecen ben a gratitude da nación que serviron. Hai xa varios subsidios importantes para esa historia, entre eles o de Ernesto Vázquez Souza sobre Ánxel Casal, pero estoume a referir a unha grande obra de conxunto, a un Gran Relato dirixido ó público xeral non especializado no que eu me conto. Suplícolle ó noso Presidente, que tanto sabe diso e tan ben sabe explicar, que el mesmo pense na tarefa.

Provista dunha base material, moi limitada pero en certo modo suficiente —as eivas que despois se viron virían máis ben da superestrutura ideolóxica—, a literatura galega empeza a rexurdir no interior. Aparentemente, está dominada por escritores formados antes da guerra: Cunqueiro, Aquilino Iglesia Alvariño, Luís Pimentel, Carballo Calero, Fole, o grande Otero Pedrayo xa patriarcal. Pero eu teño a impresión, medio século despois, de que as cousas por dentro non eran tan así.

Manuel María foi o primeiro que saíu á luz, pero había outros máis da que eu considero a súa xeración que estaban escribindo en galego xa polos anos 50. Avilés de Taramancos publicou nese ano o seu primeiro poema en galego: que fose mau é irrelevante, ó pé del avisábase que era un rapaz de catorce anos. Tamén no mesmo ano, Cuña Novás gañou un premio en Barcelona cun poema en galego, onde Del Riego se laureou en ensaio; outros poetas premiados naquel certame foron Xosé María Álvarez Blázquez e Fermín Bouza-Brey, e un tal Josep Pedreira, o gran editor d'Els Llibres de l'Ossa Menor, que publicou a Espriu e Pere Quart e que ás veces escribía poemas en galego por fidelidade á súa estirpe ancaresa. O mantedor deste certame foi nada menos ca Manuel Casado Nieto.

Que sentirían aqueles homes xa maduros vendo xurdir a xeira nova? No mundo resistente e pequeniño das nosas letras daquel tempo, feitos así debían ser sabidos por todos, ou por case todos, e os textos debían circular, publicados ou non. Aínda dúas décadas máis tarde, eu lin *Con pólvora e magnolias*, que daquela se chamaba *Amor e tempo liso*, varios anos antes de imprimirse, e deillo a ler a Afonso Pexegueiro e a algúns máis; aínda posúo o exemplar que me deu Ferrín, con algúns poemas manuscritos, que eu pasaría a limpo na Lexicon 80 de Edicións Castrelos con varias copias por papel carbón. Ademais, eses poemas recitáronse clandestinamente —por min e por outros— en moitas ocasións, e publicábanse en diversas follas⁵. A historia literaria deses anos non se debería escribir sen ter en conta a transmisión mecanoscrita, a comunicación en lecturas públicas ou privadas e as publicacións máis ou menos clandestinas, moitas delas, infelizmente, quizabes esquecidas ou perdidas para sempre. Nin tampouco, dito sexa de camiño, sen coñecer a historia dos premios literarios, que alguén debería ir pensando en facer.

Polos anos 50, ou moi pouco máis tarde, tamén escriben en galego Xosé Fernández Ferreiro, Luz Pozo Garza, Gonzalo Rodríguez Mourullo e Uxío Novoneyra. Por mediados da década confórmase en Santiago un grupo de grande importancia, con Franco Grande, con Mourullo, con Ferrín, con Lorenzo, con Ramón Lugrís, e as Festas Minervais dan resoantes premios en galego. En 1958 fórmase en Madrid Brais Pinto, feito transcendental... Antes de rematar a década estaba xa configurado e operante un artefacto brillante chamado a ser o núcleo reitor da nova xeira da literatura galega,

5. Multicopiadas ou impresas. Conservo un *Boletín da Asociación Cultural de Vigo*, datado no 17 de maio de 1973, que contén unha sección *Seis poemas do tempo presente* na que figura o poema de Ferrín "Quero que os meus amigos de ferro e dinamita". E outro, excelente, de Xosé María Álvarez Blázquez, titulado "O encoro", que non está recollido na súa *Poesía galega completa*.

composto, ademais de polos xa citados, por Bernardino Graña, por Xohana Torres, por Alexandre Criebeiro, por García-Bodaño, por un Xohán Casal que morreu inédito, mais que operaba dentro do sistema... De aí que eu diga *De Manuel María a Ferrín*; pero do mesmo xeito que *De Pondal a Novoneya* é un título impreciso, tamén eu imito o mestre na imprecisión, aínda que non poida facelo na sabedoría.

Todos estes, ou polo menos os máis vellos, debíanlles a luz da información, nunha medida ou noutra, ós superviventes da República: a Ánxel Johán ou Pimentel en Lugo, a Fabeiro en Noia, a Francisco Cerviño ou Fontela Méndez en Pontevedra, ós Álvarez Blázquez ou a Del Riego en Vigo, a Ben-Cho-Shey en Madrid, a Otero Pedrayo ou Maside en Compostela, a Piñeiro case por todures... Información que cada cal, xaora, transmitiría á súa maneira. Celso Emilio Ferreiro, eu xa diría que é outra cousa, pois, talvez polo seu carácter especialmente vivo e xuvenil, e mesmo atravesado, parece formar parte de pleno dereito do grupo extenso novo, malia ser vinte anos máis vello; eu polo menos sempre o percibín así. Hai que ter en conta, ademais, que o Celso, aínda que tivera unha intensa actividade política, antes da guerra apenas publicara máis ca seis poemas mediocres, por non dicir moi maos, en *Cartafol de poesía*.

Os intelectuais galeguistas superviventes da Guerra Civil transmiten o lume sagrado á nova xeración; pero volvo lembrar a Méndez Ferrín: "decerto, a masa da Xeración Nós é tan poderosa que atrai para o seu centro tanto as figuras de Antre Dous Séculos como as da Xeración do 1925". Da mesma maneira, o pulo da Promoción dos Cincuenta é tan poderoso que atrae e afouta restos desartellados das fornadas anteriores e lidera desde moi axiña a xeira literaria nova; e da mesma maneira atraería e integraría os chegados máis tarde.

Os vencidos da guerra transmitiran o vello lume da Xeración das Irmandades, de Castelao e mais de Bóveda; sen eles non sería nada. Pero vense incendiados polo entusiasmo desta xente nova, e seducidos, e en certo modo dominados, pola súa brillantez. Puido non ser así, xaora; mesmo é case un milagre que así fose, porque moi rara vez aparece no espazo de tan poucos anos un grupo de persoas que poñan sobre a mesa da historia a suma de xenio literario que reunían estes mozos.

Residían na Terra grandes individualidades da Xeración —no senso amplo— das Irmandades. Otero foi moi importante para os escritores novos, sobre todo nos seus anos de Santiago, de 1950 a 1958: era o gran símbolo, o amigo de Castelao, case coma un presidente clandestino da República Galega, e polo tanto un mito referencial. Pero era xa un escritor cumprido, de máis de sesenta anos. Cabanillas era aínda doce anos máis vello. Ningún

dos dous podía liderar na práctica real unha nova xeira literaria; podían, iso si, afoutala e amala, e facíanlo así. En canto ós máis novos de anteguerra, Fole era un home de humor arbitrario e maniático que o facía estar en certo xeito fóra deste mundo, e ademais diso non traía de antes do 36 ningún prestixio literario, pois non publicara libro ningún. Cunqueiro era Cunqueiro, e tiña os seus camiños propios. Aquilino, probablemente, non quería máis ca tomar unhas cuncas en boa compañía e escribir os seus versos en paz; a proba da súa marxinalidade, seguramente querida, é que, malia o seu prestixio, dos seus tres libros poéticos despois de *Cómaros*, dous, xa en 1960 e en 1961, non saen tampouco nas editoras do sistema, senón con selos que cheiran a edición pagada por el mesmo, ou por algún amigo. Aquilino sempre andaba así: xa *Señardá* o publicara cun préstamo do Pallarego, o famoso barbeiro de Mondoñedo, e cousa semellante debeu pasar con *Corazón ao vento*, pois non é de crer que a Editorial Un dirixida por Cunqueiro fose outra cousa ca un selo de conveniencia, ou máis ben unha simple ocorrencia nominal, para albergar autoedicións. En canto a Carballo Calero, nin como poeta nin como narrador debía ter moito atractivo para a nova xeración, nin como mestre distante coma Otero, nin como compañeiro maior estilo Celso Emilio. E o resto do censo tiña un problema: eran, en canto á estética, claramente inferiores a moitos dos novos, ou mellor dito a case todos. Ademais, carecían de articulación propia.

É certo que hai algúns membros da fornada cultural da República que si parecen formar un grupo, e ademais cunha fortísima cohesión: Del Riego, Illa Couto, Piñeiro e García-Sabell, que constitúen o núcleo efectivo de Galaxia. Pero non son escritores de creación.

Así, dun xeito ou doutro, todos ou os máis dos escritores de anteguerra acaban sendo arrastrados pola enerxía da Promoción dos Cincuenta que, ademais de na literatura, introduce novas dinámicas —herdadas, xa ora, en parte, pero radicalmente anovadas— en eidos diferentes do das letras en si: creo, por exemplo, que non se pode separar do sistema xeracional o poderoso rexurdimento e renovación da plástica galega, que ten no inmenso Reimundo Patiño de Brais Pinto, d'A Gadaña e da Estampa Popular Galega, a súa figura máis activa e máis innovadora. Quizabes todo sexa a mesma cousa, o mesmo pulo: González Doreste (fillo por certo de Ánxel Johán), Alfonso Gallego, Lodeiro, Blas Lourés, Mercedes Ruibal, Virxilio, Pérez Bellas, Xulio Maside, Xavier Pousa, os Quessada, Sucasas, De Dios, Ánxel Huete, até a Serigrafía Galega de Álvaro Álvarez Blázquez; ou na escultura Acisclo e Buciños... As exposicións de Lugo e Vigo en 1960 e en 1961, onde Ferrín estivo na organización e propagan-

da, forman parte da historia que un día se ha escribir en perspectiva, o mesmo cá d'O Galo en Santiago de Compostela en 1961, por onde andaba García-Bodaño, ou a de Barcelona organizada polo P. Silva en 1965. O espírito deste contubernio amósano moi ben, na *Profecía do mar*, a memorable *Oda ás forzas mariñas de Reimundo Patiño e Jackson Pollock*, e algúns anos máis tarde un poema do Manuel María sobre un mural de Xavier Pousa incluído nos *Versos pra cantar en feiras e romaxes*. Aínda polo ano 1970 chamaba a atención a estraña irmandade dos poetas e os pintores galegos, que inspiraba en certos medios dúas vulgares e teimudas paveradas sobre o desenvolvemento da segunda letra das siglas UPG.

Novas dinámicas na literatura, nas artes plásticas, e na política, xaora, desprazaron o centro do proceso cara á nova xeración, e o labor dos membros da anterior quedou integrado nesta en gran medida. Xa mencionei a Celso Emilio, que eu percibo como membro efectivo da Xeración dos Cincuenta, e que as persoas cultas de vinte ou de trinta anos son incapaces de separar dela na súa visión da historia das nosas letras, polo menos en canto esquecen o que aprenderon nalgúns libros de texto que meten a González-Garcés antes de Manuel María, con grave dano para a comprensión do noso proceso literario. Do mesmo xeito que é literatura galega a que se escribe en galego, os escritores non teñen a idade da súa partida de nacemento, senón a que lles marca o seu ingreso no sistema: con perdón sexa dito, eu sonvos dez anos máis vello ca Xavier Rodríguez Baixeras, que me leva sete anos no rexistro civil.

Eduardo Moreiras, aínda que fose xa home en 1936, é como poeta en galego membro atraído desta xeración. Tamén se pode dicir o mesmo de María Mariño, a estraña discípula de Novoneyra, de González Garcés, de Antón Tovar, de Pura Vázquez, de Tomás Barros, de Costa Clavell, de María do Carme Kruckenberg, e naturalmente de Luz Pozo. O distante *out-sider* Díaz Castro é caso á parte, pero eu atreveríame a incluílo tamén, xa que nos seus anos derradeiros se consideraba así el mesmo. Ora ben, todos estes, por unhas razóns ou por outras, parecen formar como unha especie de periferia, algún talvez porque non chegou a comungar cunha característica que coido esencial do núcleo: a vocación de se constituíren en escritores monolingües, cumprida e consolidada para sempre contra o final dos 50.

Polo ano 1960, o núcleo da Xeración aparece macizo e puxante. Manuel María, ademais dun libro de relatos e unha breve obra de teatro, publicara cinco libros de poesía: *Muiñeiro de brétemas*, *Morrendo a cada intre*, *Advento*, *Terra Chá* e *Documentos personaes*, e ademais dera a coñecer boa parte dos poemas que despois conformaron ese libro maior que é *Mar*

Maior. Cuña Novás publicara o mítico *Fabulario novo*; Xosé Fernández Ferreiro, *Ribeirana do Sil* e mais *A noite*; Mourullo, *Nasce un árbore* e *Memorias de Tains*; Novoneyra, *Os eidos*, que o converteron nun clásico sen darlle tempo a respirar; Avilés de Taramancos, *As moradiñas do vento* e *A frauta i o garamelo*; Ferrín, *Voce na néboa* e *Percival e outras historias*; Franco Grande, *Vieiro choído*, que inauguraba a colección Illa Nova; Xohana Torres, *Do sulco*; Bernardino, o *Poema do home que quixo vivir*; Ramón Lorenzo, *O que se foi perdendo*, e ademais andaba a inventar a moderna filoloxía galega; Alexandre Cribeiro, *Acoitelado na espera*. E nunha posición talvez á parte, Daniel Cortezón publicara tamén *As covas do rei Cinto*, que ten a importancia engadida de levar unha carta-prólogo onde Ramón Piñeiro teorizaba sibilamente sobre os camiños posibles da narrativa nova, que ó parecer non debían ser os da Nova Narrativa, senón os que el exemplificaba na “fantasía” de Cunqueiro e no “realismo” de Ánxel Fole⁶.

Na fin das contas: tiñan, os do núcleo, trinta anos ou vinte, e non só resucitaran, xunto cos máis vellos, a literatura galega nun tempo e nun lugar difícilísimos, senón que a sacudiran e renovaran e puxeran os alicerces da gloriosa xeira que en 1975, á morte do ditador, presentaría construído o primeiro territorio liberado de Galiza, o da República das Letras.

Todos estes homes e mulleres, ademais, daban conferencias e recitais, cousas que eran naquel tempo xeitos de difusión moito máis prestixiosos e importantes do que son hoxe; Xohana, moi guapa e radical, abría os corazóns; Novoneyra impoñía a súa presenza poderosa de rapsodo nacional; Ferrín comezaba a dar leccións de hermenéutica e explicaba Pondal. E todos, ou case todos, colaboraban nas revistas literarias e na prensa, aproveitando cada fenda, especialmente a importante fiestra que lles abriu en *La Noche* o Borobó, que daquela xa debía estar abandonando as súas doutrinas diglósicas doutrora. Galaxia puxera ó seu dispor, polo menos en teoría porque parece que reservaba a decisión última sobre os libros que se publicarían, a lenta colección Illa Nova; onde Illa Nova non podía, ou non quería, ou non

6. Só como curiosidade: no libro de Piñeiro *Olladas no futuro*, publicado en 1974 e que recolle textos dos vinte e cinco anos anteriores, Daniel Cortezón é o único escritor “novo” que aparece, precisamente coa reprodución deste prólogo. Nin sequera figura Novoneyra, a quen o director literario de Galaxia tamén lle honrara *Os eidos* cun limiar doutrinario sobre poesía en 1955. Efectivamente, a literatura galega parece acabar máis ou menos en Fole e en Cunqueiro, segundo se deduce da “Carta a don Manuel Rodríguez Lapa” incluída no mesmo libro: “Así, Rosalía, Pondal, Curros, Cabanillas, Pimentel, entre outros poetas, e Castelao, Risco, Otero Pedrayo, Cuevillas, Dieste, Cunqueiro, Fole, Blanco Amor, García-Sabell, Rof Carballo, Celestino F. de la Vega entre outros narradores e ensaístas, fixeron do galego unha lingua literaria”. Esta carta é do ano 1973.

nacera aínda, Xosé María Álvarez Blázquez e Viñas Cortegoso cumpriron ben con Monterrey, inaugurando a Nova Narrativa cos libros de Mourullo. En Madrid fórmase Brais Pinto, que é outra plataforma editorial, pero que é moito máis ca iso: é unha fervenza da que xorden cousas importantísimas, é a culminación da nova praxe. Parece coma se de pronto o espírito de Manuel Antonio camiñase de novo sobre as augas; mais desta vez non cun Cebreiro máis ben costumista en plan compañeiro de viaxe, senón cun Patiño revolucionario. Incluso como editora, Brais Pinto non era unha “illa nova”, e empezou convertendo o grande Otero en poeta de libro, con *Bocarribeira*: a vangarda sacode do seu lombo a superstición da idade e resucita o pai en vez de intentar asasinalo. Que, despois de todo, até é ben natural non querer matar un pai que non desdeña andar atrás dos fillos: *Bocarribeira*, ben o viu Anxo Angueira, é un libro debedor d’*Os eidos* de Novoneyra e do *Terra Chá* de Manuel María. Maravilloso don Ramón! Xa mencionei as efémeras pero importantes empresas editoriais de Benito Soto e de Xistral; esta publicara xa no ano 1952 o primeiro libro en galego de Luz Pozo; co selo da revista *Alba* saía *O soño sulagado* de Celso Emilio. Cadaquén vai-se amañando como pode. Manuel María, con Ánxel Johán, edita a outros⁷, e válese para si da pequena e meritoria Editorial Celta de Lugo. *A fruta i o garamelo* de Avilés, aparentemente editada por Moret, que a imprime e sela a efectos oficiais, en realidade foi publicada mercé a “unha subscrición popular feita nas tabernas da Coruña; os que estaban tomando tazas daban a 10 e a 15 pesetas...” Hai un sistema en marcha, ben complexo por certo.

Se cadra estas persoas non sabían, á altura dos 60, que eran un todo, un artefacto, unha “máquina de realizar mundo pra nós”, como diría o outro; se cadra pensaban que eran dous, ou tres, ou catro grupos, ou mesmo ningún; se cadra, algúns pénsano aínda. Do que si estou seguro é de que Piñeiro sabía que en esencia eran un. Unha proba disto é o papel de Ramón LUGRÍS combatendo desesperadamente o nacionalismo político, ou a creación de Illa Nova, con todo o que significa, en 1957. O mesmo Ramón LUGRÍS, citado por Franco Grande, dicía, precisamente en 1957: “[o noso grupo] vén formar o núcleo da xeración que continuará a obra encetada polos nosos mestres de agora”. Tiña a súa razón, por máis que el vise só o que había en

7. A colección Xistral foi editada por Ánxel Johán e Manuel María entre os anos 1952 e 1955, pero como responsable figuraba só o primeiro porque o Manuel María non era aínda economicamente independente, e xa coa revista do mesmo nome, que publicara con Manuel Antonio Sopena en 1949, gañara unha boa admonición familiar.

Santiago de Compostela; e se as cousas non foron precisamente por onde el pensaba, tampouco non seguiu aquí para velo.

Vou facer un inciso, pois coido que antes dixen algo que puido soar a segundas intencións, ou a malevolencia. Non teño a pretensión de pór en dúbida o papel de Galaxia no renacer daqueles anos; sería absurdo, pois en primeiro lugar, tendo como tiña un apoio económico considerable, Galaxia era unha parte importantísima da base material do invento; e en segundo lugar, no seu posto de mando sobra intelixencia. Un feito transcendental foi, por exemplo, a publicación da monumental *Escolma de poesía galega*, que definiu dunha vez e para sempre, e non sen protestas, que a literatura galega era a escrita en galego: Mourullo e Ferrín confirmárono con dureza polémica que deu bo resultado, pois o mesmo Garcés, que tanto protestara pola súa exclusión, empezou a escribir en galego unha obra moi sólida. Ademais, o tomo d'*Os contemporáneos*, en 1955, introduce no canon histórico a Luz Pozo, Cuña Novás, Manuel María e Novoneyra, xunto con poetas máis vellos, pero practicamente inéditos, coma Díaz Castro. E xunto tamén, non convén esquecerlo, con Lorenzo Varela e con Seoane, tan coñecidos e admirados no interior grazas a esta gloriosa antoloxía que foi a biblia en verso de dúas décadas. Ninguén no seu xuízo pode negar tampouco a transcendencia de *Grial*, dos dicionarios de Eladio Rodríguez e mais de Franco Grande, dos diversos libros de Otero, de Fole, de Cunqueiro, de Risco, da recuperación do Castelao artista e literato... Pero tamén é verdade que dos máis de vinte libros de autores *novos* que citei hai un pouco, e que alén dos seus méritos literarios forman un cadro inaugural, só catro ou cinco foron publicados por Galaxia.

Así estaban as cousas en 1960, por poñer unha data, e ademais tíñase operado, total ou parcialmente, a atracción cara ó labor literario galego de Eduardo Moreiras, de Pura Vázquez, de González-Alegre, de González-Garcés. E logo nos anos 60 prodúcese a incorporación visible á tarefa dunha nova vaga, composta por persoas da mesma idade e por outras algo máis novas que eu non consigo considerar como formando parte doutra xeración. A narrativa nova, xa firmemente fundada por Mourullo e Ferrín, consolídase con obras deste último tan decisivas como *O crepúsculo e as formigas* e *Arrabaldo do norte*. Suárez-Llanos, que aínda non adoptara o fermoso nome de Camilo Gonsar, anúnciase cos relatos de *Lonxe de nós e dentro* e imponse coa novela *Coma calquer outro día*. María Xosé Queizán publica *A orella no buraco*. Manuel María, longos relatos en *Grial*. Un Carlos Casares ben máis novo aparece xa firmemente con *Vento ferido* e mais con *Cambio en tres*. Lois Diéguez, discípulo de Manuel María, pu-

blica *A torre de Babel*, e Vázquez Diéguez *As ponlas baixas*. Algo despois, un pouco máis serodio, irrompe discretamente Paco Martín coas *Muxicas no espello*, anunciando xa as páxinas gloriosas que lle daría á narrativa en xeral e á narrativa para rapaces en particular. E de fóra chegaba a arroiada de Neira Vilas, que así a todo, sendo cronoloxicamente irmán da primeira fornada, e nacionalmente camarada polo seu estrito monolingüismo literario, ó estar sempre tan lonxe, e desde o ano 1961 inmerso noutro proceso político, non me atrevería a incluír no grupo máis ou menos orgánico, aínda que si, xaora, na xeración. Para min, que as debín ler polo ano 1967, as *Memorias dun nenó labrego* foron decisivas, talvez por razóns de clase alén das literarias, e percibín o Neira como percibín o Manuel María escritor antes de o coñecer persoalmente; mais na dinámica interior quizais non fose así. Con todo, tamén hai que ter en conta que, despois de *Dende lonxe* e da primeira edición das *Memorias*, Neira Vilas publicaba esencialmente en Galiza, e que o seu contacto con intelectuais do interior, por exemplo con Manuel María, parece de substancia un pouco diferente có que mantiñan os exiliados da República. Ou con Avilés de Taramancos, a quen polo ano 1957 lle mandaba libros de Castelao, Marx e Lenin.

En canto á poesía, a dos sesenta é unha década prodixiosa: pouco despois dos *Nimfos* de Díaz Castro, tan esperados desde a inclusión dalgúns poemas na *Escolma* de Del Riego, Celso Emilio Ferreiro, plenamente integrado na obra da Grande Xeración —quero agora empezar a chamarlle así— publica *Longa noite de pedra*; e logo, desde lonxe, mándanos o *Viaxe ao país dos ananos*, e un tal Arístides Silveira as *Cantigas de escarnio e maldecir* que tanto nos confortaban na nosa ira antifranquista; e axiña, coma quen non quere a cousa, o delicioso *Terra de ningures* e o romance de cego *Paco Pixiñas*. Bernardino publica ese libro absolutamente xenial que é *Profecía do mar*; había uns anos organizara a magnífica recolleita dos *Contos populares da provincia de Lugo*, que foi o primeiro libro en galego que lin eu. Manuel María publica o tesouro de aluvión que é o *Mar maior*, e contra o final da década, en rápida sucesión, *Os soños na gaiola*, *Proba documental*, os extraordinarios *Versos pra cantar en feiras e romaxes*, os *Versos pra un país de minifundios*, o *Remol* e as *Canciós do lusco ó fusco*. “Manuel María, caudaloso río”, titulaba un artigo, en 1970, o noso pobre amigo Xosé Luís García Mato. Avelino Abuín de Tembra, fundador dos Xogos Florais Minerva onde moitos nacemos publicamente á literatura galega, dá ó prelo o seu primeiro libro, *Camiños*; Novoneyra profire as *Elexías do Courel*, e eses dous poemas xeniais, a *Letanía de Galicia* e mais o *Viet Nam canto*, que valen dúas vidas de poeta; e por riba faille publicar a María Ma-

riño Carou o seu extraordinario e torturado *Palabra no tempo*. Franco Grande, que xa na década anterior era coñecido tamén como poeta, publica por fin, sabio e maduro, *Entre o si e o non*, e García-Bodaño, que estaba en parecido caso, o seu baril *Ao pé de cada hora*. Algúns din que estes dous libros pasaron desapercibidos porque “non se acomodaban”, cito textualmente mais non me acordo de onde, “á moda socialrealista que estaba a triunfar naqueles intres na literatura galega”. Non podo estar conforme; para min, que os lin polo ano 1968, cando andaba a intentar desesperadamente facer “poesía socialrealista”, non pasaron desapercibidos en absoluto. Incluso un malvado socialrealista se podía conmover un pouco diante dun poema como *Galicia*, que abre o libro do Bodaño, malia non falar para nada de ningunha cousa deste mundo nin desta nación nin deste pobo, senón tan só de torres de almafí e rosas que son rosas que son rosas. E paréceme lembrar que Franco Grande me honrou asistindo á presentación do meu primeiro e moi socialrealista libriño na gloriosa Asociación Cultural de Vigo en maio de 1970... Sería conveniente desterrar certos tópicos, como tamén aquel de que odiabamos a Cunqueiro. Que habíamos de odiar: adorabámolo, e ás veces cabreábanos moito, que o sabía facer moito ben.

Outros máis novos incorpóranse, como á narrativa, á laboura poética naqueles espléndidos 60; nesta fornada destaca Arcadio López-Casanova, que empezara cun libro en castelán e arrasara brillantísimo nas Festas Mihnervais, e que logo publica unha plaqueta cos notables *Sonetos da esperanza presentida* e mais o libro *Palabra de honor*. Despois, contrariamente ós seus compañeiros de xeira, tan rigorosos nisto, López Casanova preferiría manterse, ou quizabes máis ben reconstruírse, como poeta bilingüe. En *Palabra de honor* hai un poema máis ben mediocre, pero que cito porque apoia a tese dunha gran xeración con conciencia de si: “É tempo de falar, / Bodaño, Bernardino, / Xohana, Manuel María, / Casares, Celso Emilio, / Tovar e Novoneyra, / de dar a voz en vivo...” Os que non están será porque non lle cabían no verso, ou se cadra no corazón —xa tiña habido enfrontamentos graves—; pero a idea é evidente. Tamén ingresa como poeta Alfredo Conde, que logo se faría novelista con atinada decisión. De fóra, apadriñado por Celso Emilio, chega un libro de difusión clandestina dun autor da mesma idade ca Arcadio: *Da estrela e da fouce*, dun tal Farruco Sesto Novás, que emigrara de mozo a Venezuela e aló se metera na UPG; despois confirmárase como magnífico poeta, e actualmente é ministro do goberno democrático e revolucionario do presidente Chávez. Lois Diéguez publica *Albre de esperanza* e *Canciós pra un agromar branco i azul*, que lles daría ós Voces Ceibes algunhas das súas cancións máis emblemáticas e típicas. Este

último libro inaugurou a colección Val de Lemos de Manuel María, que xurdía para servir o dificilmente publicable noutros lugares e sería o lugar de nacemento doutros máis novos aínda. Pero tamén son publicados en revistas e panfletos e circulan mecanoscritos algúns dos poderosos poemas de Heriberto Bens, que ás veces aparecen baixo o pseudónimo de Méndez Ferrín; algún, coma *Roi Xordo*, desde o ano 1963. Mortos Aquilino, Pimentel e o vello Cabanillas, Cunqueiro noutra onda pública, teimosamente inédito algún libro tan excelente coma o *Canle segredo* de Xosé María Álvarez Blázquez, a poesía galega aparece dominada dun xeito asoballante pola Grande Xeración.

E case o mesmo, aínda que non de todo o mesmo, sucede co teatro, o difícil teatro galego nunha época en que todo conspiraba para que non o houbese. E para o caso non o había, pero unha determinación teimosa levou a aqueles homes e mulleres a poñer os cimentos dun teatro moderno. Do mesmo xeito que os das Irmandades se adicaran, aínda que cun éxito relativo polas moitas supervivencias folcloristas, a ergueren un teatro peneirado de nichela enxebraica, así tamén moitos destes enfrontaron a tarefa de construír un corpus dramaturxico instalado, agora si dun xeito coherente, nas correntes modernas e na dignidade nacional.

En maio de 1959 presentouse en Santiago, nunha lectura escenificada, a *Antígona* de Jean Anouilh traducida por Franco Grande, Ramón Silva e Xosé Manuel Beiras —por fin aparece no discurso unha das personalidades máis influentes e brillantes da Grande Xeración.

En marzo de 1960 representouse a obra cunha posta en escena normal, dirixida tamén polo bo Rodolfo López-Veiga, con grande éxito de público e de crítica. Asistiron xentes de toda Galiza: de Lugo, Fole e Celestino Fernández de la Vega. Anouilh renunciou ós dereitos de autor, solidarizándose así co rexurdir da lingua galega abafada pola Ditadura; se cadra acordóuse-lle tamén que el era de Bordeaux, terra de lingua d'oc.

O feito, circunstanciadamente narrado polo propio Franco Grande n' *Os anos escuros*, non precisa comentarios: a estrea de marzo de 1960, nunha cidade grande e con grande asistencia e eco crítico, foi un acontecemento histórico, precedido, todo hai que dicilo, pola representación do *Hamlet* de Cunqueiro, que se puxera en escena, dirixido por Antón Naveyra Goday, no Teatro Colón da Coruña en agosto de 1959; por certo que alí estaba Antón Avilés de Taramancos, que foi o apuntador. Axiña se representou tamén en Lugo; esta función estaba ademais incluída no programa oficial das festas de San Froilán, e foi precedida por unha forte campaña de propaganda na prensa local, na que, por certo, tomou parte

Manuel María. Carballo Calero dixo que a función fora horrible polas ruíns condicións acústicas do local; mais fose boa o má, o feito permanece. É verdade que Cunqueiro, bendito sexa, estaba noutra onda; pero tamén que a substancia do seu *Don Hamlet* era a que é, e a súa beleza e empaque convertíano obxectivamente en parte do proceso de reconquista da dignidade da lingua e da construción dun teatro nacional. Non así se deben considerar outros imaxinarios precedentes, coma o das representacións, tamén en Lugo, da zarzuela *Non chores Sabeliña* en 1943, ou d'*O Chufón* en 1945, nin o dalgunhas obras postas pola mesma altura no Teatro Colón da Coruña, simples cadros líricos que, fose cal fose a intención dos promotores, cabían bastante ben na política cultural do réxime, que non rexeitaba totalmente o galego en usos folclóricos.

Mais volvo ó rego. Na década dos 60, que rexistrou o nacemento de asociacións culturais nacionalistas por toda Galiza, e de grupos de teatro novo a miúdo dentro delas, por exemplo n'O Galo ou na Cultural de Vigo, varios membros da Grande Xeración empregaron boa parte do seu pulo creativo na escritura teatral, coa vontade de ergueren un teatro nacional. Rodolfo López-Veiga crea e estabiliza o grupo de teatro de Cantigas e Agarimos, de práctica monolingüe, que durou toda a década; o seu eran as obras de Castelao ou de xentes coma Xenaro Mariñas, Cunqueiro, Carballo Calero e Ramón Valenzuela, procedentes da gran xeira das Irmandades, que agora resultaban decisivas no rexurdimento do teatro galego. Mais López-Veiga, que naceu un ano despois de Luz Pozo, debe ó meu parecer considerarse un home da nova xeración, cuxos traballos secundou, e no teatro debeu liderar, polo menos en parte, debido á súa formación.

Entrementes, Beiras e Franco Grande traducen tamén, con deliberación intelixente, *Non habrá guerra de Troia* de Giraudoux, traendo novamente aires de Francia para fecundar e para guiar; ademais, Franco Grande, por unha obra aínda hoxe inédita titulada *A volta de Ulises*, recibe unha mención no Certame Literario do Miño, en Lugo, en 1960, xunto con Cortezón —polo *Nicolás Flamel*—, Manuel María e López-Casanova, este con *Orestes*. O premiado principal foi Álvaro Cunqueiro, con *A noite vai coma un río*. Ramón Lugrís, xa fóra, traduce teatro norteamericano. Manuel María continúa facendo os seus fermosos autos breves de tradición gilvicentina —un deles é o da mención de Lugo—, pero tamén o inédito *Edipo*, premiado nun certame en Bos Aires no mesmo ano 1960, outras dúas obras, inéditas tamén, presentadas no Premio Castelao d'O Galo poucos anos despois, e mais o *Barriga verde*, longa farsa para monifates de grande e merecido éxito. Méndez Ferrín anosa *A raposa e as uvas* para o Teatro Popular Galego,

que era da Asociación Cultural de Vigo, e moito da UPG; Alonso Montero arranxa unha obra de Brecht para a Aula de Teatro do Liceo de Betanzos, que andaría, isto é só un supoñer, nos arredores do Partido Comunista. Se na construción dun sistema literario son importantes as traducións, no teatro, esa literatura oral, sono aínda máis. Xohana Torres publica dous dramas de amplo alento, *Á outra banda do Íberr* e *Un hotel de primeira sobre o río*, e escribe sobre Stanislawski. Bernardino Graña publica *Vinte mil pesos crime*, e anos máis tarde fala nun ensaio d'*O futuro do teatro galego*, nun importante libro colectivo titulado *O porvir da lingua galega* que promoveu Alonso Montero. María Xosé Queizán era tamén activísima naquel teatro heroico, e dirixía o Teatro Popular Galego de Vigo n'*A puta respetuosa* de Sartre, en tradución do Del Riego con algunha intervención do Ferrín; Pillado Mayor armaba o espectáculo *Sombras do aire na herba/Cousas* con textos de Castelao e Pimentel; Manuel Lourenzo, que é un ano máis novo ca Arcadio, fundaba o Grupo de Teatro do Facho e mais o Teatro Circo, pezas importantísimas da maquinaria, dentro do mesmo espírito; Euloxio Ruibal facía propaganda do galego no Teatro de Cámara Ditea, e a propaganda acaba sendo coroada polo éxito; persoas coma Agrelo Hermo iríanse tamén incorporando ás tarefas do teatro galego desde o nacionalismo cultural ou político, ou desde o teatro en español, coma Maximino Keyzán...

O poema, a novela, realízanse só con imprimirse. Decía o Bernardino: "O teatro é un xénero literario moi especial: non está rematado si non é na plasmación real sobre as táboas". E preguntaba "Pra que escribir teatro galego si non se pode representar?" E el mesmo respondía: "Algúns saben que traballan precisamente pra o futuro que ten que vir". Esta era a idea da Grande Xeración, que callou nunha actividade intelectual e militante para forzar o renacemento, ou mellor dito o nacemento, dun teatro galego normalizado que se coroaría, paréceme a min, co primeiro Festival de Ribadavia en 1973, deixando logo paso á constitución dun teatro profesional que se pode simbolizar na creación de Antroido do gran Vidal Bolaño.

Mencionei antes a Xesús Alonso Montero promovendo a edición dun libro sobre *O porvir da lingua galega*. É nesta década dos sesenta cando o que podíamos chamar "axitación e propaganda" da literatura galega se asenta firmemente —a cousa xa empezara antes, e Fernández del Riego tamén estaba no labor— nunhas figuras que non son escritores de creación nin eruditos ou curiosos, senón militantes entusiastas coma o meu vello profesor. Dixen "como", que expresa igualdade, e falei mal adrede, para poder corrixirme afirmando que en entusiasmo e militancia non o igualou ninguén, desde que xa polo ano 1951, sendo aínda estudante, se estreou pu-

blicamente cun ensaio sobre Curros e a saudade. A Grande Xeración, tal como eu a vexo, ficaría moi outra se non contamos nela un Alonso Montero que fixo de todo, un Basilio Losada que armou antoloxías importantes e traduciu Manuel María e Celso Emilio ó castelán, ou mesmo, noutro nivel, o Francisco Rodríguez dos últimos anos do franquismo. A historia da literatura é tamén a historia do que os universitarios denominan “recepción”, e os críticos forman parte importante do sistema, especialmente cando o sistema ten que vencer tantos atrancos e os críticos son propagandistas que abren camiños e petan ás portas das consciencias.

É ben sabido que a prosa galega é fundamentalmente unha creación da Xeración das Irmandades, especialmente o ensaio nas súas mil formas, histórico, etnográfico, literario, político, coa revista *Nós* e *A Nosa Terra* como órganos periódicos principais. Ese papel, que no exilio tivo plataformas tan importantes coma *Galicia emigrante* ou *Vieiros*, cumpriuno na nova xeira do interior principalmente a revista *Grial* desde 1963, aínda que non se deben esquecer outras publicacións, principalmente as clandestinas a multicopista, que á parte das teorizacións propias puxeron a falar en galego a Lenin ou a Mao Tse-tung.

Ora ben, a Xeración das Irmandades, e sobre todo o núcleo de *Nós* e os seus arredores, estaba composta por persoas que na súa maioría tiñan estudos universitarios; pero con todo e con iso, non semella propiamente unha xeración universitaria. Tanto é así, paréceme, que, estando a Universidade de Santiago de Compostela de costas ó país, eles mesmos se volveron de costas contra a Universidade de Santiago, e traballaron fóra das súas estruturas, fundando o Seminario de Estudos Galegos case coma unha contra-universidade; só nos últimos tempos da República parece haber un forte movemento de galeguización nas aulas⁸.

A nova xeira, pola contra, aparece como una xeración moi universitaria, aínda que algúns dos seus membros maiores, coma Novoneyra ou Manuel María, non seguisen estudos regulares. Pero os que si os cursaron fixeron en xeral unha vida moi activa “dentro” da universidade, no estudo —isto, xaora, cos seus máis e os seus menos—, na axitación cultural e na política. Ramón Lourenzo, xa tiven ocasión de dicilo, merece honor de pioneiro e mestre dos estudos filolóxicos modernos, en especial polas súas monumentais edicións de textos medievais e polas súas transcendentais achegas ó dicionario

8. Que así a todo, lendo entre liñas a literatura memorialística que trata da cuestión, dá a impresión de ter sido bastante menos forte do que se afirma nas liñas en si.

histórico; o seu labor na cátedra foi así mesmo inmenso, e é mágoa que a maioría dos estudosos que se forman na Facultade de Historia de Santiago non se aproveiten da súa doutrina para a edición dos documentos medievais, por culpa da prodixiosa ignorancia dalgúns profesores que máis có de paleógrafos parecen merecer o nome de peritos calígrafos.

É curioso que unha xeración tan competente nos estudos científicos coma a das Irmandades se amosase tan incapaz nas tarefas filolóxicas, e mesmo parece imposible, despois do depurado e correctísimo galego que escribiran un Curros e un Pondal, que algúns extraordinarios escritores fosen capaces de apedrar tan indisciplinadamente o idioma cun diferencialismo de mala lei, cheo de *espeitagos*, *tídoos*, *secrestos* e *rídoos*, de cacografías deformantes, de barbarismos sintácticos e de vulgarismos practicamente inexistentes na fala popular⁹. Dicia Franco Grande xa en 1957, no limiar a *Voce na néboa*: "Pode servir tamén iste libro pra facer un cotexo co idioma que se escribía fai dez anos, e verase axiña que o idioma vivo, e non o arbitrario, foi o que tivo verdadeira acollida entre os nosos escritores de hoxe, anque algúns aínda teimen en escribir unha lingua que non existe en ningures e que non fala ninguén". Moi agudo, e moi certo. En conxunto, o galego da Xeración das Irmandades era inferior ó que practicaron os escritores da posguerra, que probablemente tomaron a Castelao como modelo de lingua escrita, cousa que non foi capaz de facer, por exemplo, o propio Carballo Calero, que escribía rarísimo cando aínda non optara por solucionar as súas dúbidas coa norma portuguesa.

Pero aquí aparecen outros membros da xeración cronolóxica que, por non seren escritores de creación, apenas asomaron no meu discurso na persoa de Beiras como tradutor de teatro. Os grupos tiñan capas concéntricas, dixo Ferrín nalgures. De feito, a asistencia ás conferencias era numerosísima, e daquela acudíase ás conferencias por compromiso coa cultura, ou coa política, ou coas dúas cousas, e non por compromiso co conferenciante. Para facer unha obra de teatro fai falla un escritor que a escriba, pero seis ou sete ou máis persoas para representala, e outros que leven a intendencia, e despois aínda o público. Do mesmo xeito que as Irmandades da Fala eran algo máis cóos escritores que lembramos, a Asociación Cultural de Vigo, O Facho, O Galo, a Auriense, non se fixeron só con Ferríns, Francos Grandes, Queizáns ou Bodaños. Os escritores sem-

9. A incompetencia lingüística xeral da época maniféstase dun xeito moi curioso nos lusistas dos anos 20 e 30, que polo regular ignoran admirablemente o portugués.

pre parecen estar no centro: ó fin e ó cabo, escriben, e ata escriben memorias. Os “círculos concéntricos” talvez non tivesen o vicio de escribir, pero contribuíron decisivamente á cultura galega e fixéronlle dar un salto cuantitativo e cualitativo de enorme alcance social e político; e moitos seguiron actuando dentro da Universidade, e lograron transformala, polo menos en parte, cos estudantes das seguintes quintas que hoxe son profesores.

Non poderei falar desas persoas, mais volvendo ós estudos filolóxicos, citarei o nome dun estrito coetáneo de López Casanova ou de Casares, Antón Santamarina, *almus pater*, baixo a cobertura inicial de Constantino García, do Instituto da Lingua Galega. Antón, con algúns da súa quinta e outros máis novos ca el, coma Francisco Fernández Rei, ergueu, non fóra senón dentro da Universidade, a que antes vivía de costas á nación, un organismo eficazísimo para o estudo e defensa e ilustración da lingua nacional.

Quero lembrar aquí, porque mo pide o corazón, outro pioneiro dos estudos rigorosamente científicos do galego, coetáneo e amigo de Manuel María e de Alonso Montero: Amable Veiga Arias, autor de importantes traballos sobre fonoloxía e sobre as orixes da lingua, que foi meu profesor de latín e morreu hai xa ben anos.

O mesmo que os filólogos, o Xosé Manuel Beiras, figura inseparable da Grande Xeración, creou escola desde a súa cátedra, e converteu ou axudou decisivamente a converter a Facultade de Económicas de Santiago de Compostela nun viveiro de economistas e teóricos políticos, entre os cales algún da súa mesma idade, coma Camilo Nogueira, ou ben pouco máis novos, coma López Facal.

Mais isto levaríame moi lonxe, e por camiños pouco familiares para min; quero dicir, sinxelamente, que homes e mulleres desta xeración cumpriron, polo menos en parte, a gran tarefa que os da Xeración das Irmandades non se atreveran nin sequera a intentar seriamente, talvez por coidárena imposible daquela: a galeguización da Universidade. As tarefas que afrontara o Seminario, por exemplo os estudos históricos, pasaron a ser desempeñadas polas facultades universitarias, cuns medios superiores, en diñeiro e en número, e polo tanto cunha potencia de fogo tamén superior —aínda que non en proporción exacta ós medios, pois a eficacia de tiro tamén conta, e aínda que no Seminario de Estudos Galegos había algo de todo, nas súas aces contábase un bo número de tiradores de elite.

Todo isto, e certamente algunhas cousas máis, fixo que as ciencias lingüísticas e históricas progresasen aceleradamente, e que na prosa científica, especialmente nas disciplinas humanísticas, entrase a lingua nacional dunha maneira importantísima. O labor da Xeración das Irmandades foi

heroico, e aínda produce asombro; pero o traballo desta, despois da catástrofe asasina que destruíra todo o conquistado —agás a súa memoria magnificada, persistente e frutífera—, non foi menor en mérito, e a longo andar foi aínda meirande en resultado. Ademais dos escritores de creación, entre os cales hai varios magníficos ensaístas, outras persoas desta nova xeira cultural foron decisivas tamén na lideira do ensaio: Ramón Lugo, que nisto é mágoa que desaparecese, pois non escribía nada mal, López Nogueira, Cipriano Jiménez, Nemesio Barxa, Valentín Arias López, Alfonso Álvarez Gándara, por non citar outra vez a Alonso Montero... Incluso na igrexa católica, tan refractaria no seu conxunto orgánico á lingua nacional, cregos ou laicos coetáneos de Manuel María ou de Ferrín construíron unha densa e brillante prosa de tema relixioso en galego: penso en Chao Rego ou en Torres Queiruga, ou no Vidán Torreira do Misal galego e doutras notables traducións.

Sería inxusto non dicir aquí que na construción da moderna prosa de ensaio si tiveron un papel destacadísimo, e mesmo reitor, algunhas persoas formadas antes da Guerra Civil, moi especialmente as do núcleo dirixente de Galaxia. Penso, naturalmente, en Del Riego, Piñeiro, García-Sabell ou Illa Couto, en Carballo Calero, Fernández de la Vega ou Rof Carballo, ademais do grande Otero. Tense dito que o ensaio se transformou nas súas mans, durante un certo tempo, no xénero literario dominante; mais isto non o podo crer, pois o ensaio xamais é dominante nunha literatura, pola simple razón de que en rigor non é literatura¹⁰. Pode, iso si, ser dominante na produción editorial, que é cousa ben distinta, e certamente foino tempo abondo na produción de Editorial Galaxia.

Se eu puidese falar, aínda que fose por enriba, da actividade política de moitas das persoas que levo mencionadas, coma Ferrín, Beiras, Camilo, Álvarez Gándara, e introducir no meu discurso outras que non saíron, estreitamente vencelladas cos membros da xeración literaria, coma Bautista Álvarez, Luís González Blasco ou Xosé Antón Arxona, ou coma o Antón Moreda que hoxe envellece plenamente lúcido no Manicomio de Castro, aló na Terra Chá, tamén diríades con Pondal: certo, esta é unha Grande Xeración; unha xeración que nos fixo e nos segue facendo, unha xeración que de non ser ela tan grande, Galiza sería moito máis pequena.

10. Ou, dito dun xeito menos escandaloso, non forma parte da espiña dorsal da literatura, constituída, na fin das contas, pola poesía lírica, épica e dramática nas súas multiformes manifestacións. Existe, porén, certo tipo de ensaio de alta tensión lingüística ou poética que si parece literatura plena: tal é o caso de moitos textos de Otero Pedrayo, pero non o dos outros autores aquí citados.

Manuel María, con esa lucidez que ás veces tiña, fixo un esquema moi sintético, respondendo nunha entrevista: “Coido que aquel rexurdir do movemento estudantil [do 68] produciuse porque detrás había unhas cabezas pensantes moi válidas. Alí estaba Beiras, co PSG; Alonso Montero, co PC, e Ferrín, coa UPG”. Isto parece algo simplista, pero ten moito de verdade: a acción política e o prestixio cultural destes e doutros contemporáneos seus foi unha razón moi principal para que o galego se convertese en lingua normal, falada, escrita e reivindicada, do movemento universitario, e decontado tamén para que o movemento obreiro no seu conxunto o adoptase como lingua práctica e simbólica. Ás veces tendemos a esquecer que puido non ser así. Por facer outro esquema simplista, direi que a mesma cooficialidade do galego sería aprobada por quen fose, pero que en última instancia non se lles debeu ós colegas de Adolfo Suárez, nin menos ós de Fraga Iribarne, senón máis ben á UPG de Ferrín e Manuel María, ó PSG de Beiras e Bodaño, e tamén, xaora, ó PC que atendía ás doutrinas de Alonso Montero. E digo eu que tamén tería algo que ver o prestixio que á lingua lle confería a literatura, unha literatura que non era simple memoria dun pasado máis ou menos glorioso, senón un poderoso presente que prometía espléndido futuro.

Porque eu falaba só de Literatura, e cinguíndome á literatura, debo empezar a concluír, aínda que non talvez coa brevidade que sería precisa ou desexable.

Coido que a Grande Xeración, tal como a fun tentando debuxar, dominou claramente a escena literaria polo menos até a morte do Ditador. Polo ano 1964 houbera grandes novidades, e polo 1968 e o 1970 movíanse en Galiza moitas cousas dun xeito acelerado. O movemento na Universidade, o movemento obreiro que desembocou nas grandes loitas de 1972, o nacionalismo político artellándose con eficacia progresiva, tiveron paralelo no mundo da literatura, no mundo, por exemplo, da edición; é sempre a cousa material que nos sae ó camiño. A literatura galega empezaba a saír das súas estreitas canles minoritarias e case clandestinas.

Permitíndeme que fale de min mesmo: no ano 1971, en compañía dun señor de cuxo nome non me quero acordar e doutros rapaces dos que si me lembro moito, percorrín Galiza enteira, incluso Entre-Eo-e-Navia, o Bierzo e as Portelas de Zamora, nunha furgoneta esbandallada, vendendo libros galegos en cidades e vilas e feiras, principalmente os da benemérita colección O Moucho que co lema de “libros do pobo pra o pobo” inventara Xosé María Álvarez Blázquez, a quen eu teño por un grande e intelixente heroe das edicións galegas. Vendíamos a centos e a milleiros; sobre todo aquel

Catecismo do labrego, que a xente lía en clave antifranquista, mais tamén o *Retorno a Tagen Ata*, e as *Memorias* do Neira, e Rosalía e Curros e Pondal, e o Castelao que houbera, e Manuel María, e Celso Emilio...

Había un fervor de xente que se botaba sobre os libros nosos case coma con fame atrasada, ou novamente descuberta. É ben sabido que a partir de 1968 se produciu un importantísimo incremento na edición de libros en galego, en número de títulos, e aínda máis nas tiradas; en Castrelos facíanse dous, tres e até cinco mil exemplares na colección Pombal e mais n'O Moucho, e reimprimíanse seguido. Lembro un libro dun poeta novo do que se tiraron dous mil exemplares, e vendéronse; ese mesmo poeta sería hoxe feliz se dese despachado mil. A Editorial Nós tiraba trescentos ou quiñentos, e mil como excepción. Sei que entre 1967 e 1975 só a colección O Moucho puxo no mundo 300.000 exemplares duns cincuenta títulos; non teño datos suficientes, mais ousarei afirmar que Céltiga, Lar e a Editorial Nós non pasaron da metade en toda a súa lideira. A Idade de Ouro comezara. Reeditábanse clásicos, recompilábanse dispersos; os escritores en activo eran requiridos a redobrar a actividade, por Castrelos, por Galaxia, polas Edicións do Castro, pola Xistral de Manuel María, e até en América e en Suíza se imprimía o que a censura non deixaba aquí.

Só no ano 1970 editáronse uns setenta e cinco libros en galego. A cifra, que hoxe puidera parecer ridícula, faría rebentar de gozo ó bo Ánxel Casal: durante os cinco anos da República publicárase escasamente un total doutros tantos.

Naquel derradeiro combate literario do franquismo, os membros da Grande Xeración seguiron sendo a vangarda, e cada vez dun xeito máis vigoroso e dominante. Sabédelo mellor ca min, mais quero aínda deslumbrarvos cunha enumeración desde o 1971 a 1975: Franco Grande, que xa en 1968 quitara o seu dicionario, publica un vocabulario reducido; os dous serían as ferramentas lexicográficas máis útiles e usadas durante moitos anos. Ramón Lourenzo publica a súa monumental edición crítica da tradución galega da *Crónica Xeral*; aínda non había moito que dera a lección filolóxica das *Anotações ao 'Dicionário etimológico' de José Pedro Machado*, que eu estudei polo exemplar de Xosé María Álvarez Blázquez e moito nos impresionaba. Por outra banda, sae con enorme éxito *Gallego 1*, e logo o 2 e o 3, e o Instituto da Lingua Galega empeza a poñer orde. Noutra orde de cousas, Xohana Torres publica *Adiós, María*; Novoneyra, *Os eidos 2*. Farruco Sesto, os *UPGpoemas clandestinos*; Abuín de Tembra, o desacougante *Home ao pairo*; Fernández Ferreiro, *A morte de Frank González*; Bernardino Graña, *Non vexo Vigo nin Cangas*, o libro de contos *Fins do mundo* e a obra de

teatro *Sinfarainín contra don Perfeito*; Celso Emilio, o *Cimenterio privado*, unha *Autoescolha poética* impresa en Portugal e espalladísima en Galiza, o libro de contos *A fronteira infinda*, *Onde o mundo se chama Celanova*, a edición definitiva de *Longa noite de pedra*, a versión orixinal galega dos *Antipoemas* nunhas *Obras completas*, e algunha cousa máis. Permitirédesme dicilo, pois eu tamén estaba alí: as solapas anónimas das edicións da *Longa noite* e d'*A fronteira infinda* en Castrelos son da miña autoría, como tamén a do *Remuíño de sombras* do Neira Vilas... Grazas a García-Bodaño cóñécese un feixe de poemas de Avilés de Taramancos, que andaba perdido por América; Tovar publica a súa *Poesía galega completa* (ata daquela, que o mellor aínda estaba por vir); Ferrín dedícase a facer política, ou a tratar moimentos na prisión, pero aínda así acha vagar non só para o *Tagen Ata*, senón para recomendar a edición, naturalmente en Uruguai, da *Antoloxía popular* de Heriberto Bens, para poñer en circulación o *Sirventés pola destrución de Occitania*, para publicar *Elipsis e outras sombras*, para dar a copiar os poemas que habían ser *Con pólvora e magnolias*, e para escribir *Antón e os inocentes*, que se imprimiría, coma o *Pólvora*, non ben morrese o ditador. A Manuel María non lle citarei os libros destes cinco anos: ademais dunha escolma de *99 poemas* irmá da de Celso Emilio, publicou outros sete, de poesía e mais de narrativa. No teatro, representado e publicado, brillan Ruibal e mais Lourenzo. E por citar unha obra non literaria que marcou unha época, Xosé Manuel Beiras publica *O atraso económico de Galicia*.

Esta poderosa enxurrada última, na que figuran varios libros considerados hoxe como clásicos, mostra ben que a Grande Xeración dominaba o panorama das Letras Galegas dun xeito incontestable. Disque existiu unha Xeración dos Novísimos; desde un punto de vista literario paréceme unha afirmación sen sentido. Aqueles indocumentados que figurabamos na ben intencionada e mal fadada antoloxía de María Vitoria Moreno, nin eramos novísimos —a non ser pola idade nalgúns casos—, nin eramos xeración, nin eramos antoloxizables, agás se acaso a Margarita Ledo, e o Farruco Sesto, que era doutra quinta.

María Vitoria acaba de deixarnos. Permite que lembre con saudade a moza que chegou de lonxe para incorporarse xenerosamente á obra literaria da Grande Xeración que aquí encontrou constituída. Dentro da chamada literatura xuvenil, ela deixou obras maiores que os seus lectores lembran moitos anos despois de as teren lido: non hai mellor louvanza.

Pero nós, aqueles novísimos, non tiñamos nada que nos unise entre nosoutros: eramos, pura e simplemente, epígonos da Grande Xeración. Ade-

mais, eramos en xeral uns epígonos máis ben incompetentes e incultos, que imitabamos coma papagaios, e non precisamente as mellores cousas dos modelos. Baixamos o nivel, non sei se por torpeza. Talvez por ignorancia pura e simple, por non lermos o que debiamos, ou por non entendermos o que liamos. Felizmente, despois cada quen foi aprendendo como puido, e algún incluso está hoxe aquí, falando diante varios dos seus mestres, dos seus irmáns maiores, e dicíndolles grazas, beizón por serdes o que fostes e o que seguides sendo, beizón por acollernos e ensinarnos e por mandar en nós, ou por obedecermos nós sen nos mandardes. Pois digo: cando eu coñecín a Manuel María, con dezaseis anos, e despois a Ferrín, a Novoneyra, a Xohana Torres, eles xamais me pareceron senón irmáns maiores; a min, incluso desde a admiración, sempre me pareceron compañeiros na mesma empresa, que era tamén o que a eles lles parecía eu, e endexamais sentín que fosen outra cousa nin outra xeración ou actitude, moito ó revés do que me acontecía con Cunqueiro ou con Fole, ou con Xosé María Álvarez Blázquez antes de sermos tan amigos. O mesmo lles pasaba a Xesús Rábade e a Margarita Ledo Andión, e supoño que a todos os do meu tempo máis ou menos, a todos os que entramos na República das Letras denantes de morrer o ditador. Dixo ben Franco Grande, falando de algo que a el lle parecía semellante: "Todos eramos realmente novos: uns empezabamos a selo e outros empezando a deixar de selo". Nós non somos ningunha xeración, e tampouco non creo que un Xavier Alcalá se poida xebrar daquela xeira. O que despois fixemos, seguímolo facendo na súa compañía, en continuo diálogo con eles, aínda que algúns de nós somos máis novos ca algúns dos que empezaron a publicar despois de 1975. Aquel cuarto de século que empezou simbolicamente co primeiro libro de Manuel María fixo de todos nós a mesma cousa múltiple, o mesmo organismo literario: a mona tiña rabo, e ese sómolo nós. Deixádenos, pois, ser os epígonos, palabra tan desprestixiada nos manuais e nos tratados, pero que asume tanta gloria cando se refire a esta Grande Xeración.

Quizabes isto mudou algo a partir do ano 1976; así se di xeralmente nas historias da literatura para uso escolar. Eu non estaría tan seguro. É moi certo que houbo un Pexegueiro, é moi certo que houbo Rompente; pero xa dixeran que Pexegueiro leu *Con pólvora e magnolias* cando este libro aínda estaba inédito. Foi en 1974, e foi xusto daquela cando comezou a escribir en galego. Isto non lle quita ningún mérito ó Pexegueiro, que xa daquela era un gran poeta; pero ler leuno. E tamén o leron os de Rompente, non habían de ler.

A nova situación política fixo posible, é ben sabido, unha explosión inmensa da literatura galega, que estaba moi ben fundada. Pero este estoupi-

do non liquidou a Grande Xeración que fabricara a pólvora, nin aboliu o seu papel reitor. Certo é que ademais do Pexegueiro, despois de 1975 apareceron poetas tan espléndidos coma Álvarez Cáccamo, Baixeras, Seoane, Chus Pato, Fernán Vello e tantísimos outros; certo é que apareceron excelentes narradores coma Freixanes, Manuel Rivas, Cid Cabido, Miranda ou Anxo Angueira, ou mesmo un Martínez Oca, coetáneo de Casares e máis vello ca Conde, pero serodio en libro: a nómina é tamén interminable; certo é que no teatro brillou coma unha estrela Roberto Vidal Bolaño, que tanta falla nos facía aínda. Pero é que desde 1975 moitos da Grande Xeración construíron a súa mellor obra, e incluso a maior parte, en relación dialéctica vivísima, e xeralmente en gran camaradaxe, coas novas fornadas. García-Bodaño, que só publicara *Ao pé de cada hora* —e xa non era pouco—, arriqueceunos desde aquela con varios poemarios, entre eles o meu preferido *Tempo de Compostela*, e cunha notable narrativa. Franco Grande, por non falar de ensaios e memorias, con ese varudo e denso libro que é *O tempo á espreita*. Xohana Torres publicou *Estacións ao mar* e *Tempo de ría*: libros conmovedores, clásicos. Luz Pozo Garza, xa monolingüe, publicou desde aquela a maior parte da súa obra, e para min a mellor. Fernández Ferreiro, que botara anos seco, enche o mundo de importantes novelas na súa abraiante madurez. Camilo Gonsar volve ás andadas e abala as nosas letras con *Cara a Times Square* e *Desfeita*. Os dramaturgos da segunda fornada, os que teñen realmente formación teatral —un Ruibal, un Lourenzo—, enchen agora as táboas e cansan as imprentas. Álvarez Torneiro, que nunca publicara un libro, pero si en revistas e figuraba mesmo en antoloxías, revelouose de súpeto como un poeta grande e numeroso. O Bernardino Graña, ademais da súa obra narrativa para nenos, aínda engadiu á *Profecía* os libros que o converten nun xigante senlleiro. Paco Martín, desde *E agora cun ceo de lama* constrúe unha obra narrativa de rara beleza, e no eido da literatura de intención infantil e xuvenil é o mestre indiscutible. Falo de vivos; algúns xa nos deixaron sós. O máis potente Avilés de Taramancos é de 1975 para acá; outro tanto me parece, a min e a moitos, de Carlos Casares; o mellor Antón Tovar naceu en *Calados esconxuros*; Manuel María e Novoneyra xa eran grandes, e non fixeron máis ca aumentar a súa estatura, pero aumentárona, e non pouco; Cuña Novás, aquel avaro, aínda nos deu ese longo poema *Canto e fuga da irmandade sobor da terra e da morte*, que vale ben o *Fabulario novo*, aínda que non petase tanto. E ata Cribeiro, tan desinteresado, creo, dos fastos literarios, publicou antes de morrer *Indo pra máis perto*. Non falarei, xaora, do Ferrín, xa que me ten que responder. Polo tanto, non direi que os seus libros *O fin dun canto* e *Estirpe* son dous dos máis altos

cumes da poesía galega de todos os tempos, e non só da galega; non direi que *Bretaña, Esmeraldina* é a mellor novela da nosa literatura, nin que nunca lin unha historia fantástica tan conmovedora coma *Arnoia, Arnoia*, nin contos tan perfectos coma os de *Arraianos*; non direi que os seus artigos enchen de luz o noso mundo, nin que nunca me rin tanto no teatro coma cando vin *Celtas sen filtro* nun porcallento cine de Carnota. E non direi, xaora, porque isto xa sería unha imprudencia temeraria, que non consigo estar conforme no punto da periodización xeracional da poesía galega que fai en *De Pondal a Novoneyra*, onde aprendemos tantas outras cousas que importantes ben máis ca este detalle. E digo en *De Pondal a Novoneyra*, pero a cousa xa viña de moitos anos antes, pois a doutrina circulaba en forma de tese de doutoramento e doutros textos de acceso público ou privado. Porque ser é verdade: foi este que non debo mencionar o que nos aprendeu a textura e a dialéctica da nosa poesía, ata daquela mal canonizada por outrén que non direi tampouco, mais por razóns ben diferentes.

Cesare taccio. Non pronunciarei sequera o nome do Máis Grande. Direi tan só que hai Grande Xeración. Cal é a súa cohesión interna? Aparentemente non moi forte, sobre todo a partir da ruptura do Consello da Mocidade; pero estas aparencias poden ser enganosas. A cohesión do grupo, ou do sistema, non se define só polos seus lazos internos, senón tamén, e moi principalmente, polas forzas que, cercando e premendo desde fóra, o obrigan a formar en aces mestas. Se me permitides a metáfora, tamén as bestas bravas forman círculo coas cabezas para o centro e os pés de tras escouceando para defendérense dos lobos. Todos estes que dixeron, a miúdo enfrontados duramente en posicións políticas, en certas posicións estéticas, e mesmo en cousas persoais, mantiñan así a todo, porque que non lles quedaba outro remedio, porque a Historia mandaba, unha densa unidade operativa, por contraditoria que ela fose ás veces, na batalla que lles era común, pola literatura e pola lingua, iso todos a unha, e contra a ditadura cada quen ó seu xeito. Á fin das contas, eran bestas irmás, e os lobos estaban ó redor.

Talvez os dous grandes períodos que ó principio intentei establecer non estean moi claros; talvez o nome "xeración" non lles acaia ben de todo; eu mesmo non estou seguro, ou polo menos non estou tan seguro como da exposición apaixonada se puido deducir. Pero neste período cuxo inicio fixo simbolicamente co primeiro libro do meu mestre, neste si que non teño dúbida ningunha: de calquera maneira que se mire, percíbese a unidade de propósito, a afinidade estética esencial, a innovación efectiva; en suma, a condición orgánica esencial que parece requirir o concepto máis estrito de xeración.

Houbo, pois, unha Grande Xeración que se constituíu polos anos cincuenta no seu núcleo inicial, que recibiu a herdanza literaria e programática da anterior, e que colleu corpo e levedou durante a ditadura, transcendendo e superando aquela herdanza cunha modernidade case milagrosa en tempos tan escuros. A min gustaríame inventarlle un apelido a este artefacto eficazísimo, e coido que talvez se axeitaría chamarlle a Grande Xeración Antifranquista. Non me esquezo dos que os acompañaron, algúns dos cales eran grandes, e son hoxe clásicos tamén; mais nas historias do futuro verase ben cal era o núcleo do cometa literario que atravesou a Longa Noite e entrou, xa feito sol, no novo tempo. A Grande Xeración Antifranquista señoreou e dirixiu durante medio século, e aínda señorea e guía, a literatura galega; direi que eles, ademais, afirmaron a imaxe, que hoxe nos orgullece tanto, do escritor galego monolingüe, anunciada xa por Lugrís Freire, Cabanillas, Manuel Antonio ou Castelao, pero que non callara colectivamente até que eles chegaron; direi que se Rosalía, Curros e Pondal inventaron unha literatura, eles fixérona adulta e moderna, normalizando todos os seus xéneros; que o que antes era un territorio cheo de lagoas, que ás veces parecían mares, coa súa obra fíxose un continente denso, compacto, multiforme; e direi que mercé ó seu traballo e ó seu xenio colectivo, suma e multiplicación de xenios individuais e contraditorios, ó saírmos da Longa Noite de Pedra a nosa República das Letras era un territorio liberado, unha literatura nacional. Eles foron, e son, o núcleo de entusiasmo e xenio que forzou esta historia; con eles acabouse o abatemento que nos facía subsidiarios, ou nos facía cernos subsidiarios, coma cando a gloriosa Rosalía, nun ataque de estraña estupidez, se vía como a mesma cousa ca Ruiz Aguilera ou Antonio de Trueba; con eles acabouse a crenza de existirmos en función de sermos percibidos por Miguel de Unamuno ou Azorín; con eles acabáronse as repugnantes cartas de Noriega pedíndolle a Teixeira de Pascoaes a esmola do recoñecemento; con eles o espírito arredista do bo Manuel Antonio fíxose carne no organismo enteiro da literatura galega; con eles entrou nas nosas letras a luz de todo o mundo sen pasar por alfándegas. Porque eles torcéronlle o pescozo á indecisión da cabotaxe, e singraron ó alto. E se hoxe estamos nunha Idade de Ouro, a Idade de Ouro naceu deles, e con eles medrou, e aínda segue medrando. Así o creo, e así o dixeran, e pídovos perdón, non por dicilo, senón por non dicilo ben.

Excelentísimo Señor Presidente

Excelentísimos

e académico

RESPOSTA

DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON

XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN

Poucas palabras do noso idioma, e as equivalentes nos outras, teñen os ecos ou responden ás resonancias interiores que suscita o caso da palabra Casa, e distínguense a tosquedade da aliteración. Da vivencia poética da defensa da Casa do Pai-segregado Gabriel Arcim, poeta vascu e amigo de Galicia, o seu universo sentimental, patriótico e popular: A Casa agora é esta: a Academia que acolle nos seus solemnes sesións, nos seus corredores escuadros, nos seus salidos e segredos, nas etas fantasías de familia; na permanencia ou concertación das contradicións interiores, a Darío Xobán Cabana, quen a partir deste momento a vai habitar deica o día da morte, que será cando a Casa decida darlle cobexo no seu lugar e outra ou a outro tan digno coma el, e así será feito por veces e por veces nunca sucedida que espero que nunca leña fin. A Casa permanece, e de ningún xeito que as máis terribles forzas adversas non deron prevalecido contra ela, tamén non poderán facela caer no chan en ningún día do futuro. Cando Darío meo feito el irise, pois, xuntar en forma de memoria, coas outras promesas que, unidas á Casa, nos convocan ao traballo, á continuidade e ao ideal. Porque esta Casa, señoras e señores académicos, Darío, non está unicamente habitada por vivos, como con todas as casas antigas acontece. Existe a Academia dos vivos, eiquí felizmente presente, e tamén a Academia dos mortos. Non existe un esforzo excesivo de imaxinación notar que hoxe están presentes Prudal, Murguía, Lagrís, Otero Pedrayo, Castelar, Cabanillas, e ben de outros que tamén acollen con pálidas sonrisas e de brazos abertos a Darío Xobán Cabana, do mesmo xeito que un día, cando seza defunto, acollerá os que o substitúan a el e a todos eles. Nun poderoso poema, Fernando Sesto Novés explica como el nota os devanceiros, os mortos; os malditos do nacionalismo e da democracia; Bóveda en suma, que está á esquerda, que lle piden

RESPONDA

DO EXCELENTÍSSIMO SENHOR DON
XOSÉ LUIS MÉNDEZ FERRÍN

Excelentísimo Señor Presidente,
Excelentísimas señoras e señores académicos
e académico recipiendario:

Poucas palabras do noso idioma, e as equivalentes noutros, teñen os ecoares ou responden ás resonancias interiores que suscita o caso da palabra Casa, e disimúlenme a tosquedade da aliteración. Da vivencia poética da defensa da Casa do Pai segregou Gabriel Aresti, poeta vasco e amigo de Galicia, o seu universo sentimental, patriótico e popular. A Casa agora é esta: a Academia que acolle nos seus solemnes salóns, nos seus corredores escusados, nos seus faiados e segredos, nas súas fantasías de familia, na permanencia ou concertación das contradicións interiores, a Darío Xohán Cabana, quen a partir deste momento a vai habitar deica o día da morte, que será cando a Casa decida darlle cobexo no seu lugar a outra ou a outro tan digno coma el, e así será feito por veces e por veces nunha sucesión que espero que nunca teña fin. A Casa permanece, e do mesmo xeito que as máis terríbeis forzas adversas non deron prevalecido contra ela, tamén non poderán facela caír no chan en ningún día do futuro. Cando Darío sexa morto el irase, pois, xuntar en forma de memoria, coas outras pantasma que, unidas á Casa, nos convocan ao traballo, á continuidade e ao ideal. Porque esta Casa, señoras e señores académicos, Darío, non está unicamente habitada por vivos, como con todas as casas antigas acontece. Existe a Academia dos vivos, eiquí felizmente presente, e tamén a Academia dos mortos. Non esixe un esforzo excesivo de imaxinación notar que hoxe están connosco Pondal, Murguía, Lugrís, Otero Pedrayo, Castelao, Cabanillas, e ben de outros que tamén acollen con pálidos sorrisos e de brazos abertos a Darío Xohán Cabana, do mesmo xeito que un día, cando sexa defunto, acollerá os que o substitúan a el e a todos nós. Nun poderoso poema, Farruco Sesto Novás explica como el nota os devanceiros, os mortos, os matados do nacionalismo e da democracia, Bóveda en suma, que están á espreita, que lle piden

contas, que o aconsellan, que esixen e son presentes. Así, nesta Casa, notará Darío o que de veras nota xa, pro cunha punxencia emotiva especial: o se sentir religado ás grandes figuras que se foron aínda que ficaron na Casa; para el, en lugar preminente da memoria, seu amigo e mestre Manuel María, cuxa cadeira vai ocupar deica pouco e para a vida.

Veiquí o está, Darío Xohán Cabana, despois de decer as fermosas palabras do seu discurso de ingreso, no que, facendo ostentación dunha das virtudes características que o adornan, fala ben e con consideración das xentes da Literatura e da xeración á que me honro en pertencer. Voltaremos sobre isto.

Antes de el chegar eiquí, en plenitude das súas forzas e potencias físicas e poéticas, Darío fixo o camiño do mundo e serviu a patria e as letras nun labour arreo, como cantara Celso Emilio Ferreiro. Mais deixaime crer que unha parte, sequer fose unha parte pequena, da vida anterior de Darío Xohán Cabana estivo endereitada a este intre de hoxe no que entra na Casa. E non falo sen fundamento, pois el, no seu discurso acaba de nolo suxerir.

“A Casa do meu Pai”, dicíamnos denantes traguendo a esta sala aquel Gabriel Aresti que foi pioneiro da tradución ao vasco de libros en galego. Pro non hai pai nin morte de pai no mundo literario que eu coñeza que fose cantada con máis severa, tenra, sobria voz que a de Darío Xohán Cabana cando entoa a múltiple elexía a seu pai Ricardo Cabana Ben, labrador, a quen eu convoco tamén agora a esta sesión:

*Meu pai, meu pai, aquí me tes mirando
prá tomba túa e prá soidade miña,
e acompañado, coma quen camiña
cunha fantasma coa que vai falando.*

*Vexo os teus ollos e o sorriso brando
que enchía a dura face campesiña
cando o desexo de brincar che viña
con aquel neno que inda estou lembrando.*

*Tu xa non podes acordarte agora
daquel muíño que me armache un día
xunta o pontello que houbo en Arealba,*

*pero eu ben lembro o ben que se movía
coa iauga clara que corría outrora,
cando era o mundo todo lume de alba.*

Eu estiven en Roás en ocasión do enterramento dese pai que seu fillo habería de facer inmortal de necesidade e vin a Casa que aquel home fundara

co seu esforzo e coñecín o país no que Darío Xohán Cabana naceu e foi meniño e mozo. Terra Chá, isto é unha obviedade pero eu dígoo. Perdinme por unhas pistas porque hoxe desapareceron os camiños en Galicia. Un halo de frescor medrábame polos calcañares e as herdades exhalaban unha cántiga cósmica que me levou a outrén. A experiencia foi a que, cuase mística e materialista, enunciara en palabras únicas Díaz Castro: "oio pacer a canto hai". Eis a patria orixinal do académico novel, ilustres colegas: o sitio do planeta onde o ser humano pode ouvir pacer a canto hai.

En Roás, na casa fundada polo pai con múltiples esforzos, naceu, pois, Darío Xohán Cabana, e a facenda, os labores agrícolas, a pesca e a caza, o sucederse das xeiras e estacións, constitúen o arredor da súa primeira estadía nesta doce e non mol rabanda do mundo que é Galicia. Mais logo foi a harmonía solemne do Lugo grave o lugar no que se deu a ascensión de Darío aos terreos da cultura grande e da identificación nacional. Como dixerá Otero Pedrayo, ou talvez non o dixo así, ou mesmo nin o dixo, é esterreciente o intre en que un moción olla para si e se reconece fillo e parte da paisaxe galega e membro desa grande República campesiña (Darío acrecenta: e obreira e mariñeira) que un día ha ser Galicia. Isto ocorreulle a Darío en Lugo e, neste encontro coa cultura, coas letras e coa conciencia nacional e social, tivo parte moi importante Xesús Alonso Montero, catedrático ao tempo do Instituto Masculino, quen agora senta gozoso neste xuntoiro da Casa porque non hai nada tan satisfactorio para un mestre e profesor como ver os seus discípulos medraren en sabedoría e chegaren a se completar perante os seus ollos sorprendidos

Xosé María Álvarez Blázquez, fagan memoria. Se cadra el foi en vida, e segue a selo como sombra tamén agora presente, o modelo de académico da Galega (de cal había de ser?). Poeta de calidade e prosador fino, a súa percepción da excelencia literaria e do devenir da sociedade levouno a ser erudito en varias materias históricas e histórico-literarias de forma senlleira. Era Xosé María libreiro alfarrabista e editor nun local que antes fora chamado *Almoneda* na rúa Pi i Margall de Vigo, xusto por fronte do templo Eliezer no que os seguidores da Asemblea de Irmáns de Plymouth celebraban as súas reunións en réxime daquilo que o fascismo nacionalcatólico chamaba "tolerancia de cultos". Desde a capela de Eliezer parte unha canella á fin da cal estaba a de Armando que, segundo a fama, era a única taberna de Vigo que non levaba ninguén procedente do Ribeiro. Na *Almoneda* de Xosé María Álvarez Blázquez tiñan a súa sede as Edicións Castrelos nas que foi traballar Darío Xohán Cabana, e antes a que fora a pioneira e alpeiradora Editorial Monterrey.

Veleiquí, pois, o terceiro escenario da biografía de Darío Xohán Cabana, tras de Roás e da Casa do Pai, tras do Lugo do Instituto e de Alonso Montero, Vigo: o traballo de editor, os libros como fabricación e como mercadoría, a ilusión de crear e facturar cultura galega. Darío traballaba na editorial de Xosé María e, á fin de cada maná, o patrón levaba o empregado á taberna de Armando onde se lle tiraba a rolla a uns brancos do Condado moi ben conseguidos. Xa disto lle escoitáchedes falar ao recipiendario. Doces e malencónicas lembranzas, diría Bradomín. E demórome en Vigo, na etapa viguesa de Darío Xohán Cabana, porque ademais foi nesta cidade onde coñeceu a Amelia Outeiro Portela esposa e colaboradora sen a cal non sería pensábel a obra do noso escritor:

*Por ti son máis brillante os sonetos
que fun labrando, amiga, diante túa,
porque ti semellabas unha lúa
convocando a marea dos conceptos.*

*Porque estabas alí foron perfectos
algúns versos tal vez, algunha núa
verdade descuberta nesta crúa
tenzón contra os vocábulos inquietos.*

*Porque nós erguíamos unha casa
de música e palabras pra gardarnos
do escuro terroroso ventimperio,*

*por eso algunha vez hai unha brasa
no lar dos meus sonetos para quentarnos
soñando algún lugar, algún misterio.*

En Vigo entrou Darío na clandestinidade e resistencia antifranquista e nacionalista, precisamente na organización da UPG, de cuxas prensas centrais foi custodio na Rúa do Caracol en contacto co responsábel superior do ramo que, ao tempo, era Xosé Ramón Reboiras Noia, quen non tardaría en ser morto a tiros pola policía franquista en Ferrol.

*Lenta espiral de estrelas incendiadas,
dialéctica gozosa dunha historia
que debe culminar en alboradas
das que o tempo non ten inda memoria,
foucé dourada co fulgor da gloria
que esplende sobre o campo verdecido,
martelo ou ferramenta promisoría:
camaradas de meu, noso Partido.*

Roás, Terra Chá, Lugo, Vigo, aínda o Morrazo; eis os sitios básicos de Darío Xohán Cabana, e as persoas principais coas que el alentou. Eses lugares foron os dos seus anos de formación, digámolo así pedíndolle emprestadas as palabras do título do seu *Wilhelm Maister* a Goethe. Despois, Darío Xohán Cabana foi pai feliz, viviu, gozou, sufriu, militou e traballou nas letras con éxito e cada ano con máis sabedoría. Pois ben, ao través, de arriba abaixo, todos eses anos de formación e todos eses lugares primordiais estiveron corcosidos co fío da presenza e a amizade constante dunha persoa e un exemplo que foi Manuel María, poeta ao que hoxe sucede nesta casa Darío Xohán Cabana.

*Se algunha vez, amigo meu, dixera
que non é túa a luz que mais amei,
ceguen meus ollos, porque non serei
digno de ver de novo a primavera.*

Así dicía o académico novel de Manuel María.

Darío Xohán Cabana é un grande poeta de noso, grande, entre outras cousas, pola limpeza das súas palabras. Quería Anatole France que o estilo excelente houbese de ser aquel que non é notado, aquel que, como a luz, resultase en si mesmo invisíbel aínda contendo as sete cores do arco da vella. Naturalmente esta sabía naturalidade élle dada só aos grandes mestres, e Darío é un deles. Case todas as poesías do noso autor publicadas de 1969 a 2002 aparecen na colectánea *Vinte cadernos*, e a súa lectura conxunta produce abraio: pola súa calidade sostida, sen decaemento, en altoenpeso, sen que o lector lle note un tremor ao músculo que mantén en vilo tal universo. Este esforzo titánico é feito, como escribe Moncha Fuentes, “contra a morte e o esquecemento coas verbas máis fermosas dunha lingua única”. E, prosegue ela, “non hai dúbida de que o poeta sae triunfante do terríbel combate porque xa para sempre as paisaxes máis queridas, o vento da chaira, a casa de Ricardo, as persoas amadas, as cidades, as aldeas, os lugares, os louzados, as chousas, as ondas do mar de Vigo, de Bueu, as illas, os poetas, os heroes, os mártires, os amigos, as ideas, o partido, os sonhos, a realidade, Amerxín e Breogán, Xosé Ramón Reboiras, Daniel e Amador, os labregos, os mariñeiros, os obreiros, Roás e Saor, o pasado e o presente, o futuro incerto, a vida e a morte, Dante e Petrarca, Laura e Beatriz, Amelia ou amor, amor, son, para sempre, digo, feliz propiedade comunal e compartida dos lectores de hogano e así acontecerá cos que han de seguir a xinea dos que, algunha vez, descifraron as misteriosas espirais escritas nos penedos”.

Amosa Cervantes no capítulo VI da primeira parte do *Quixote* grande enemizade polos libros de poesía traducidos doutras linguas xa que eles, di,

deberían ser lidos na súa orixinal. O crego, no donoso escrutinio, ameaza con queimar o *Orlando furioso* se o atopar en castelán na librería de Quijano, ou Quesada, ou Quijada, que nunca se clarexa o autor, pro di que o indultaría e o poñería enriba da cabeza se o achase en italiano dereito. A tradución —proclama Cervantes por boca do crego— “quita mucho de su natural valor”, posto que “los libros de verso (traducidos)... por mucho cuidado que pongan y habilidad que muestren jamás llegarán al punto que ellos tienen en su primer nacimiento”. Darío Xohán Cabana demostrou o moi trabucado que estaba Miguel de Cervantes Saavedra.

Porque a túa respiración poética, Darío, non se esgota na produción orixinal de que fixemos antes mérito. Tu vas ao Dante, así á *Vita Nuova* como á *Commedia*, a transferir e actualizar as delicuescencias aletexantes do platonismo erótico cristianizado e ese vento de seda (Cunqueiro) que nos roza a cara ao lermos os poetas do “Dolce Stil Nuovo”. E consegues que, en galego, os espazos cósmicos de Ceo, Inferno e Paradiso, pasen de ser, sen deixar de selo, monumento á credulidade racionalizada que foran, entre outras cousas, no seu tempo, para se apresentar como relato fantástico contemporáneo por efecto do seu tránsito á lingua nosa. E esas cousas, misteriosamente, acontecen porque nas túas traducións es fiel e ben mandado e te equiparas co texto orixinal, mais, non sei se conscientemente, insúflaslle, por parte, nova vida, unha *vita nuova* actualizada e plena de suxerencias para a persoa do noso tempo. De fite a fite, Darío, ollas tu o Florentino e, sen modificalo, nin moito menos rebaixalo un átimo, ao anosalo, como dicía o Cunqueiro, contemporanízalo. Misterio, digo, que se repite nas túas versións de Petrarca e dos poetas do “Dolce Stil Nuovo” e que sospeito que se vaia facer outravolta patente cando nos deas as traducións dos mestres de Occitania, con Guilhem de Peiteus en cabeza e á cabeza do laicismo poético de Europa de quen tu es lídimo descendente.

De xeito que as versións de poesía de Darío Xohán Cabana, como as que fixo en prosa, poño por caso d'*Os tres mosqueteiros*, colócanos no cumio dos tradutores de literatura estranxeira ao galego de todos os tempos, e isto é moito decer cando nese labor se comprometeran de forma tan intensa, insistente, duradoira e exitosa, aínda que con espírito diverso do de Darío, xentes do xorne literario de Álvaro Cunqueiro.

Coido que esta Academia considerou moi especialmente a obra contística e novelística de Darío Xohán Cabana para decidir a súa aceptación como individuo de número. Ora ben, sabemos que, do corpo narrativo da súa autoría, no que figuran coido que vinte títulos nos que se inclúen novelas, contos e relatos infantís e xuvenís, a crítica tenlle concedido unha especial

atención aos romances titulados *Galván en Saor*, *O cervo na torre* e *Morte de Rei*, razón pola cal son os que eu menciono agora e lles tracexo unhas notas fugaces, subxectivas e sen pretensións críticas.

Ricaces, frondosas, matizadas nos caracteres, precisas na grafía da descrición, animosas no alento narrativo, as tres novelas, alén de pola crítica, teñen sido e son frecuentadas e prezadas por moitedume de persoas lectoras. Recoñecendo en todas elas a grandeza, cecais eu as faga menores se che digo eiquí, Darío, os detalles que a min, como particular, me chaman e que contribuíron a me quedaren ancoradas na reminiscencia. Así, en *Galván en Saor* eu teño sentido unha malenconía cervantina, algo así como a despedida dos heroes da materia de Bretaña deste noso Reino aínda antes de el coñecer o estado de democracia xenuína e de República, mesmo que só fose aquela que soñaba Otero Pedrayo, xa dixemos, e teño gozado da metamorfose do motociclista en cabaleiro andante como de neno me marabillei cos cómics (non se chamaban así) do lonxano e esquencido Capitán Marvel no intre de el pasar do estadio de persoa corrente ao de superheroe que logo sería suplantado, aí, por Superman. En canto a *O cervo na torre*, confeso a emoción que me produciu a lectura da primeira grande obra literaria na que se conta en clave de política-ficción a independencia de Galicia e os procesos contraditorios que acompañaron a súa consecución. Máis unha virtude acrecentada noto n'*O cervo na torre*: alí asistimos á toma militar da Coruña, e a descrición da batalla final é única no xénero (alén de magnífica) na literatura galega, na que hai escasos precedentes de escenas tácticas e heroicas. Lendo estas páxinas representáronseme diante dos ollos os movementos militares e non puider menos de me lembrar das batallas de Waterloo e daquela da ponte cuxo nome non lembro que figuran respectivamente, na *Cartuxa de Parma* e en *Guerra e paz*. Stendhal e Tolstoi mídense aquí con Darío. Algo tamén me veu á memoria daqueloutra conquista da Coruña que sae tan ben debuxada no francés medio do *Roman de Ponthus, Roi de Galice, et de Sidoine*, de autor anónimo anxevino, século XIV.

Vexamos *Morte de Rei*, esta novela conmovente, psicoloxicamente profunda, que representa e resucita para os galegos de hoxe a traxedia do noso Rei García, a quen a posteridade, por algunha razón nobre e escura, sempre aseñoreou ou tratou de Don. A lenda dun Rei de Galicia preso e desposuído pola tiranía percorrera e impresionara Europa e manifestárase por primeira vez no citado *Ponthus, Roi de Galice*, aquel belo *roman* francés do outono da Idade Media. O *Romancero castellano* inclúe un ciclo do Castelo de Luna e do seu prisioneiro, sen dúbida relacionado tamén co famoso "Romance del Prisionero". "II Re malfortunato di Gallizia", canta o hendecasí-

labo do *Orlando furioso* do Ariosto e, non hai moito, Henrique Harguindey resgatou das catacumbas de *La Légende des Siècles* a estoria de *Le Petit Roi de Galice* na que Victor Hugo reinventa ao seu xeito o Rei Don García. E ben, coma envergoñados, polo menos desde Benito Vicetto, os escritores galegos nunca tocaran a xeito o asunto de noso Rei Don García até que Darío Xohán Cabana lle consagrou a súa novela, obra en verdade monumental, pola que lle estaremos sempre moi recoñecidos, moi recoñecidos.

E aínda, señoras e señores académicos, deberíamos ter presente hoxe neste acto a obra ensaística, xornalística e oratoria de Darío Xohán Cabana, espaxada por todo tipo de publicacións periódicas nas que se inclúe a prensa obreira e de esquerda nacionalista, revistas de cultura e os foros populares e académicos. Nesta dimensión didáctica da obra de Darío Xohán Cabana percíbese a fondura do seu pensamento sobre a historia, a fundamentación política inseparábel do conxunto da súa obra e a condición de filólogo sen a cal a excelencia das traducións que el ten feito non sería realidade. A concepción materialista do mundo e a identificación de Galicia como nación que aspira a República de seu atravesado verticalmente a súa obra enteira, conformándoo como escritor da caste dos que evidencian, e non o tratan de ocultar, a tendencia á que pertence: *Tendenzliteratur*, como se dicía en tempos de Marx e de Engels, é, ao seu modo e ao modo da Galicia moderna e contemporánea, a literatura de Darío Xohán Cabana, e seguiu a selo en días nos que a bagatela, o fútil, o desregulamento e a desmoralización após-modernista parecían ser a forma hexemónica e dominante no mundo das letras e das artes. Pensamento forte é hoxe o de Darío Xohán Cabana, e tamén o foi cando, non hai moito, a flaccidez das ideas semellaba infectar de banalidade o universo literario e os autores (algúns) escribían segundo as mostras caligráficas que lles prescribían os (ou algúns) teóricos. Entre tanto, a doutrina capitalista neoliberal está ben blindada, preséntase sólida, non se acepta como susceptible de deconstrución, humilla as masas e somete sen dó a maior parte dos seres humanos. E Darío Xohán Cabana sábeo e mantense á capa contra o mar e o vento adversos. Un así é o que hoxe entra na Academia.

O Darío Xohán Cabana prosador didáctico, ensaísta, disertador dotado de fondura intuitiva, de elegancia e de elocuencia, de potencia analítica, non debe ser por min gabado agora. Vós todos acabades de ouvir e fúchedes destinatarios deste seu discurso de ingreso na Casa: poderedes ben vulgar. Eu só quixera decer que, hai un intre e aquí mesmo, Darío refutou e fixo por invalidar con sabedoría argumentativa, fondo coñecemento da literatura galega contemporánea e nobilísimo estilo ao que non foi alleo o

humor, as teses histórico-literarias e a proposta de periodización xeracional da literatura galega posterior á Guerra Civil que eu tiña construído no traballo que titulei *De Pondal a Novoneyra*. E todos sodes testemuñas de que o fixo un mundo ben.

Si, entra hoxe na Academia galega un dos mellores *fabbr*i da lingua galega de todo tempo pasado, presente e seguro estou de que tamén futuro. Se ninguén escribiu mellor que Darío a lingua nosa nin onte nin hoxe, resulta difícil de concibir que alguén vaia facer tal no espazo vougo do mañá. Este autor basea a súa lingua nunha longa experiencia de uso oral e literario, ao longo de toda a súa vida. O uso cotián, familiar e social do noso idioma, no caso de Darío, faise sempre cunha dobre actitude: a de quen utiliza a linguaxe para o fin práctico e poético e a de quen reflexiona, aínda que se trate de pre-reflexión non totalmente consciente, sobre a lingua, o que converte a súa literatura, como se ten dito, en literatura existencial a vida ou morte. É así que o galego oral, o vivo, mesmo o moribundo que sobrevive, oh paradoxo, e se fai patente no castrapismo, o galego dos homes e mulleres que o falan arreo hogano e mais o dos libros e documentos que falan calado, así os do presente coma os do pasado, e mesmo esoutro galego soterraño que o latín dos instrumentos vellos non dá reprimido, todo se concentra no cruxol, no atanor, no valdo de ouro de Darío Xohán Cabana para producir a súa lingua literaria, que é súa pro que el entrega á comunidade e hoxe entrega á Academia. Ocorre, alén de todo iso, ilustres colegas, que todos ben coñecedes o feito de Darío ser lector, e ás veces tamén escritor políglota, notoriamente experiente no francés, no castelán, no italiano, no occitano, no portugués, home non, aos que haberá que sumar o latín no que a súa xeración aínda se iniciou nos estudos de bacharelato anteriores a esta Idade de Ferro das humanidades. O cal fai de Darío unha figura anacrónica, que se asemella no xesto panrománico a un Dante que coaba na *Divina Commedia* un paso en provenzal, ao Rimbaut de Vaqueiras que sabía galego, aos galegos que escribían fechado (“alá u nasque la Toronha”) e a aquela personaxe inesquencíbel d’ *Il nome della rosa* que barallaba un latín reconstruído sobre linguas romances xa diverxentes en divertente exercicio de lingüística recreativa. Non recreativa senón radicalmente creativa é a literatura do recipiendario a quen, en canto modelo culto, lle debemos agradecer que se recoñeza nel a opción precursora de Eduardo Pondal. O cultismo, si, e a ximnástica da tradución a desenvolver as súas potencias, haino en Darío e derívase de ter asumido, asimilado, incorporado por dixestión de vocábulos, fraseoloxía e construcións sintácticas, tal cultismo e por cima ao aporte invisíbel das linguas irmás. De xeito que o estilo e lingua literaria de

Darío Xohán Cabana consegue unha transparecencia e claridade (das que xa falamos denantes) únicas, mais non a costa de ceder á castelanización como algúns autores galegos teñen feito por comodidade ou coa pretensión de seren mellor aceites por certos lectores ou polo poder político. A presenza do cultismo e mais do que chamariamos *paralelismo intencional* coas linguas literarias próximas da nosa viven e alampan na substancia básica dun galego patrimonial e vivo que nos esixe e nos eleva a todos os seus lectores.

Chegou, pois, o intre, Darío Xohán Cabana Yanes, de entrares á Academia Galega, na cal sucederás a Manuel María. Vas recibir decontado as insignas do teu cárego e a min correspóndeme o honor de che dar a primeira benvinda á Casa.

Dixen.

ÍNDICE

DE ALANTAR, DON XOSÉ M. FERRÍN
A XERARDA, DON XOSÉ M. FERRÍN

DISCURSO DO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON DARÍO XOHÁN CABANA YANES.....	7
RESPOSTA DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN.....	51

Dario Xohán Cabana consegue unha transparencia e claridade (das que xa falamos demantes) únicas, mais non a custa de perder a cohesión que como algúns autores galegos teñen feito por coñecemento de boa promesa de obter mellor acceso por certos lectores ou polo poder público. A presenza do culto no e mais do que característico *paralelismo* *paralelismo* coas linguas literarias próximas da nosa viven e alampar na distinción entre o galego patrimonial e vivo que nos dáise e un clave a todos os seus lectores.

Chega, pois, o momento. Dario Xohán Cabana Yanes, de entrada a Academia Galega, na cal sucederá a Manuel Maza. Vais recibir de contado as insignias do seu cargo e a min encómendame o honor de che-lar a primeira benvida a Casa.

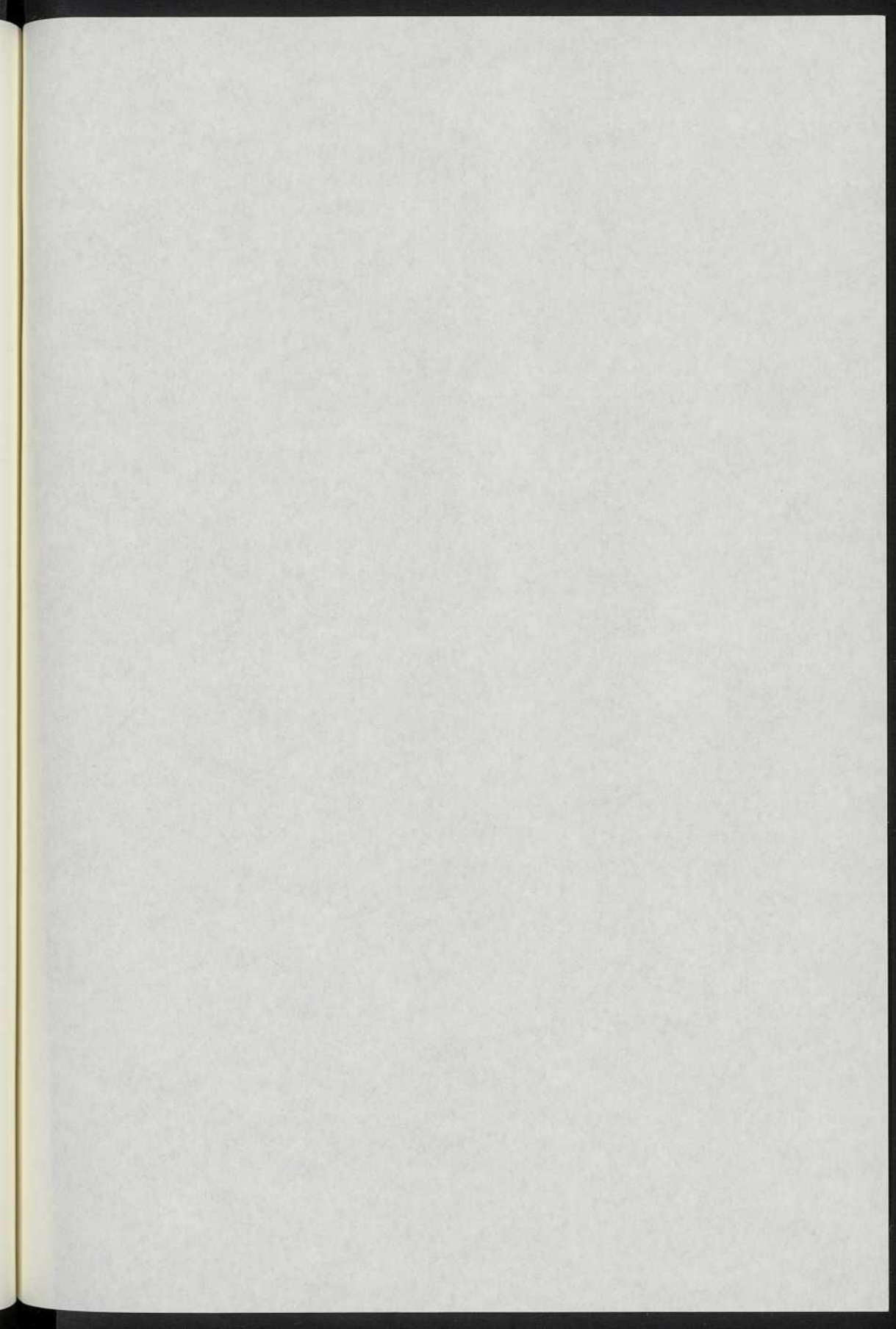
Dixen.

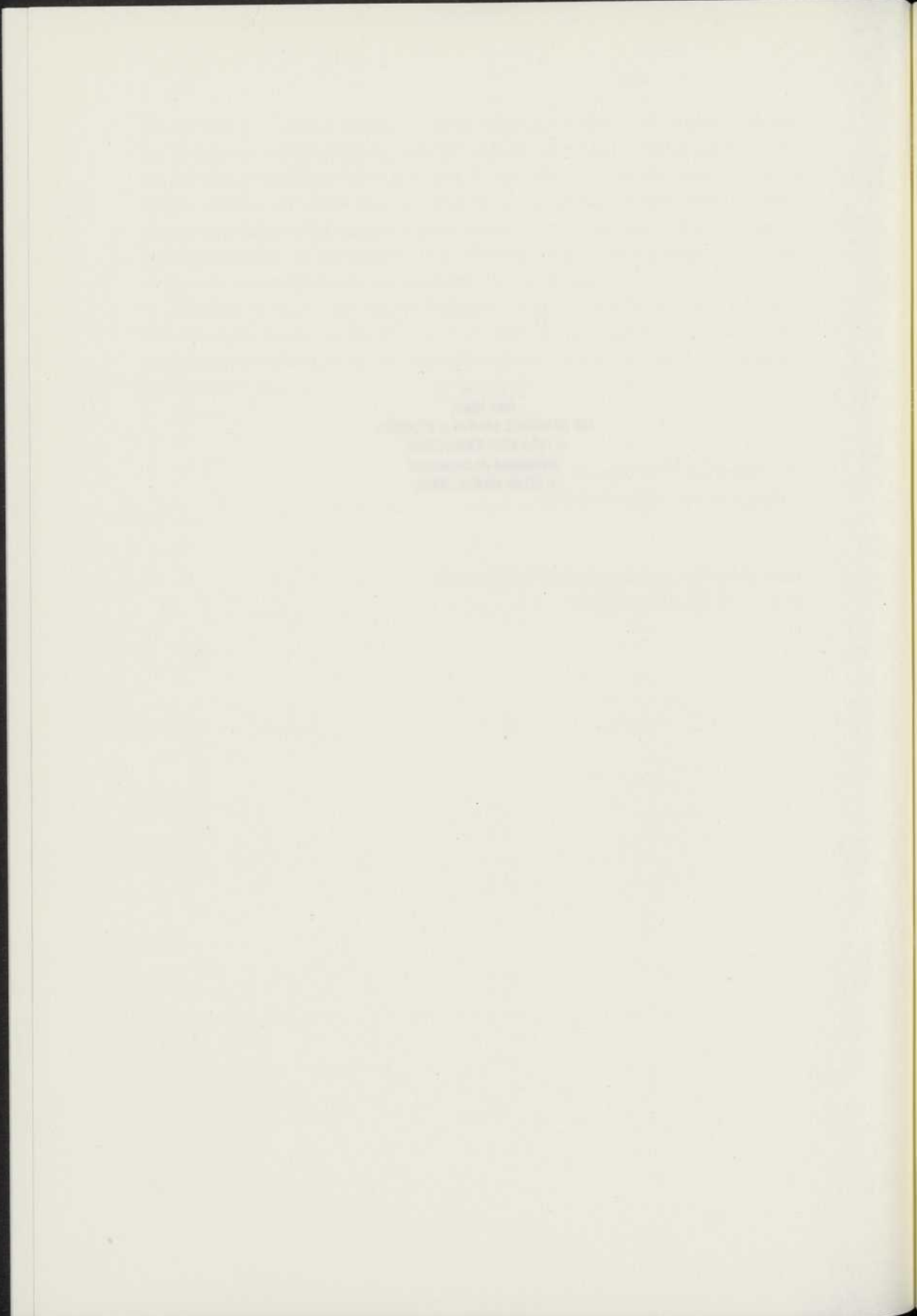
ÍNDICE

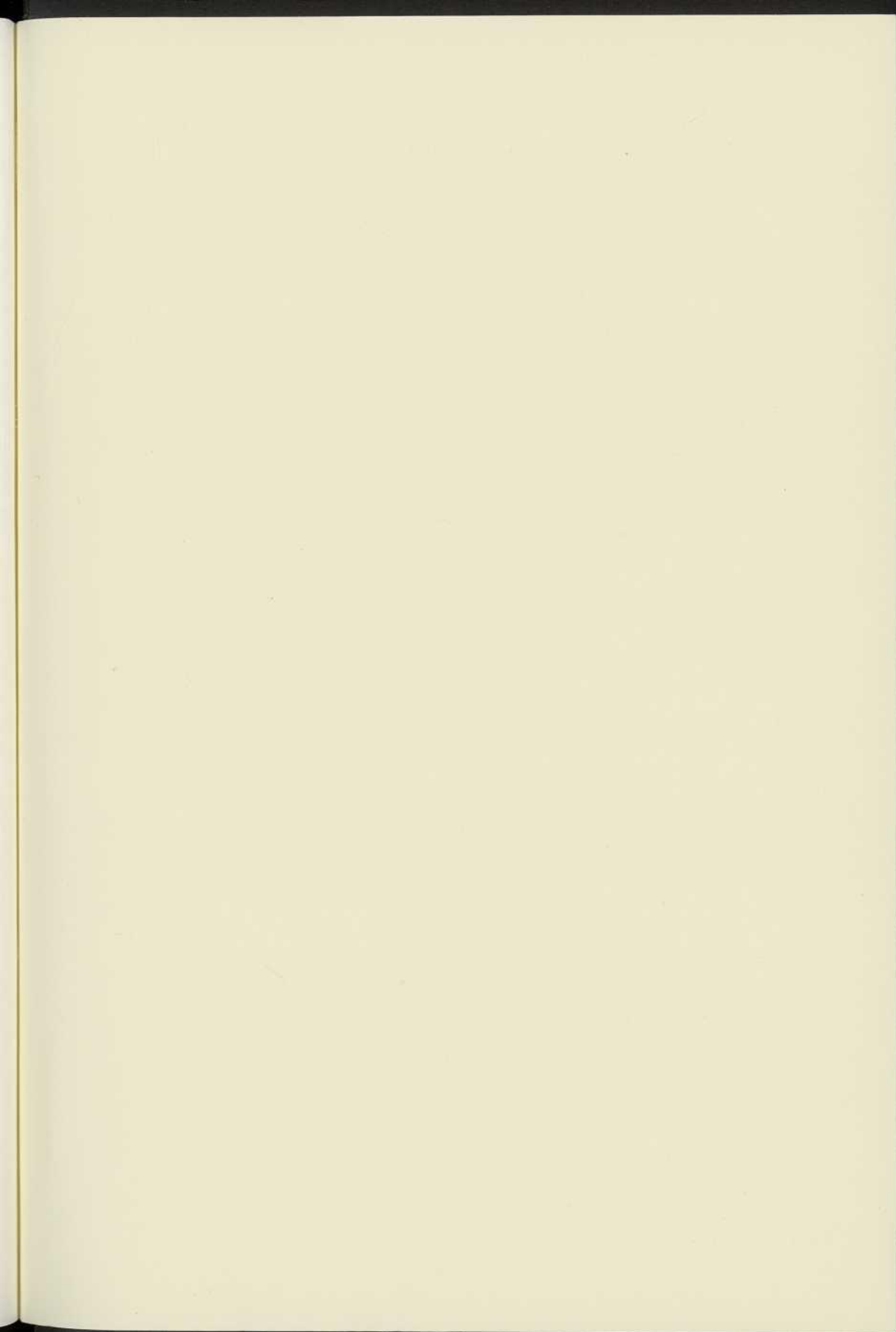
DISCURSO DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON	
DARIO XOHÁN CABANA YANES	7
RESPOSTA DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON	
JOSÉ LUIS MENDEZ FERREIRA	21

Este libro,
DE MANUEL MARÍA A FERRÍN:
A GRANDE XERACIÓN,
rematouse de imprimir
o 20 de abril de 2006.

Este libro
DE MANUEL MARÍA FERRÁS
A GRANDE XERACÓN
reimprime de la edición
n.º 20 de abril de 1908.

ISBN 84-87987-65-6

9 788487 987656

310

